

Atentat na kralja Aleksandra I. Karađorđevića

Čeprić, Josip

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:359543>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

**ATENTAT NA KRALJA ALEKSANDRA
I. KARADORĐEVIĆA**

JOSIP ČEPRNIĆ

SPLIT, 2020.

Odsjek za povijest
Diplomski
Hrvatska povijest do 1945.

ATENTAT NA KRALJA ALEKSANDRA I. KARADORĐEVIĆA

Student:
Josip Čeprić

Mentor:
prof.dr.sc. Aleksandar Jakir

Split, rujan, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	6
2. DINASTIJA KARADORĐEVIĆ.....	8
2.1. Aleksandar I. Karađorđević	9
3. UTJECAJ I SAVEZNIŠTVO S FRANCUSKOM	11
3.1. Razlog Aleksandrova dolaska u Marseille	11
3.1.1. Dolazak Barthoua u Beograd.....	12
4. POJAVA USTAŠA	14
4.1. Diktatura kralja Aleksandra	14
4.2. U potrazi za saveznicima i pokroviteljima	17
4.2.1. Sporazum u Sofiji	18
4.3. Aktivnost ustaša	20
4.4. Pokušaj atentata na kralja Aleksandra u prosincu 1933.	21
5. ATENTAT NA KRALJA ALEKSANDRA I. KARADORĐEVIĆA.	25
5.1. Kraljev dolazak u Marseille	25
5.2. Zadnji trenuci kraljeva života.....	27
5.3. Identitet ubojice	29

6. TKO JE ODGOVORAN ZA UBOJSTVO LOUISA BARTHOUA?	32
7. ORGANIZACIJA ATENTATA	34
7.1. Dogovor o atentatu i biranje atentatora.....	34
7.2. „Pedantnost“ Eugena Dide Kvaternika.....	36
7.3. Misteriozna lijepa plavka	39
7.4. Podjela atentatora u dvije skupine	41
7.5. Završna faza organizacije atentata	42
7.6. Pospišil i Rajić	43
7.7. Odvijanje atentata.....	45
8. TIJEK UHIĆENJA ATENTATOROVIH POMAGAČA.....	47
8.1. Potraga za preostalim atentatorovim pomagačima	47
8.1.1. Potraga i uhićenje Mije Kralja.....	47
8.1.2. Uhićenje Zvonimira Pospišila i Ivana Rajića.....	49
8.2. Potraga za ustašama u inozemstvu	51
8.2.1. Prebacivanje odgovornosti.....	53
9. SUĐENJE USTAŠAMA I OBRANA GEORGESA DESBONSA.....	55

9.1. Početak suđenja.....	58
9.1.1. Nastavak suđenja	61
10. MOGUĆNOST NJEMAČKE UPLETENOSTI U ATENTAT.....	64
11. PREBACIVANJE TIJELA KRALJA ALEKSANDRA U JUGOSLAVIJU	66
11.1. Posljednji ispraćaj.....	68
12. SITUACIJA U JUGOSLAVIJI NAKON ATENTATA U MARSEILLEU	70
13. ZAKLJUČAK.....	73
14. SUMMARY	75
15. BIBLIOGRAFIJA	78

1. UVOD

Međuratno razdoblje čini izuzetno kompleksno razdoblje u povijesti, kako u svjetskoj tako i u hrvatskoj historiografiji. Već početkom 1918. godine je bilo vidljivo da će Austro-Ugarska Monarhija izgubiti rat. U takvim okolnostima u Hrvatskoj je jačala želja za izlaskom iz Austro-Ugarske i traženjem novog rješenja za budućnost hrvatskih zemalja. To i dovodi do nastanka Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Stanje u novonastaloj državi je od prvog dana bilo teško. Antanta nije priznala Državu SHS, koja je imala slab politički utjecaj te sama činjenica da je Italija, kao članica Antante, imala izravnih teritorijalnih težnji prema području Države SHS. Sve to dovodi do relativnog brzog ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Umjesto okončanja međusobnih sukoba, nastanak nove države je doveo do pojačavanja sukoba između hrvatskog i srpskog nacionalizma.

U godinama nakon nastanka Kraljevstva SHS, vlast je upravljala državom na osnovi prijeratnog ustava Kraljevine Srbije. Kako je trebalo donijeti ustav nove države, krajem 1920. godine provedeni su izbori za Ustavotvornu skupštinu. Seljačka stranka i pravaši su odbili sudjelovati u njenom radu. Međutim, usprkos krnjem sastavu, Skupština je nastavila s radom i izglasala ustav prema prijedlogu Radikalne stranke Nikole Pašića na pravoslavni blagdan sv. Vida, te je donesen Vidovdanski ustav. Njime je Kraljevstvo SHS postala parlamentarna monarhija, a vrhovnim organima vlasti su proglašeni kralj i Narodna skupština. Kralj je uživao u velikim ovlastima i povlaštenom položaju u državi.

Prilikom zasjedanja Narodne skupštine u Beogradu, 20. lipnja 1928. godine, srpski radikalni zastupnik Puniša Račić s govornice je pištoljem pucao u zastupnike Hrvatske seljačke stranke. Ubio je Pavlu Radića i Đuru Basaričeka, a teško ranio Stjepana Radića, Ivana Pernara i Ivana Grandu. Stjepan Radić je od posljedica ranjavanja umro 8. kolovoza iste godine. Hrvatsku je nakon atentata preplavio val masovnih proturežimskih prosvjeda što je kralju Aleksandru poslužilo kao izgovor da 6. siječnja 1929. godine raspusti Narodnu skupštinu, ukine ustav, a političkim strankama zabrani rad. Došlo je pojačane nacionalne unitarizacije, zbog čega dolazi i do promjena imena države koja je 3. listopada 1929. prozvana Kraljevina Jugoslavija. Pod geslom „jedan narod, jedan kralj, jedna država“ ustrajalo se na postojanju samo jednog, jugoslavenskog naroda. Striktno je zabranjeno spominjanje narodnog

imena, naglašavanje nacionalnih zastava i drugih simbola, te je uvedena cenzura medija. Ujedno su pooštreni zakoni i uvedene su nove mjere političkog terora protiv nezadovoljnika.

Svi su ti procesi izazvali radikalizacije dijela hrvatske javnosti te političara, koji bi oružanom borbom stvorili samostalnu hrvatsku državu koja bi nadomjestila Jugoslaviju. U tome su se najviše istakle ustaše. U Sofiji 20. travnja 1929. godine Pavelić i Perećec su s VMRO potpisali zajedničku deklaraciju, u kojoj su u općim crtama iznijeli svoje ciljeve i zadatke, da se bore za nezavisnost Hrvatske i Makedonije, kao i namjere da koordiniraju svoj rad. 1934. godina nije bila samo zapažena po diplomatskim aktivnostima diljem Europe, nakon dolaska Hitlera na vlast, već i po nizu političkih ubojstava. Među žrtvama su bili austrijski kancelar Dollfus, rumunjski političar Ion Duca, te sovjetski političar Kirov, koji je ubijen pod sumnjivim okolnostima, a njegova smrt bila je jedna od izlika za pokretanje čistki u SSSR-u. Možda najistaknutiji teroristički čin te godine se dogodio 9. listopada u Marseilleu kada su ubijeni kralj Aleksandar i ministar vanjskih poslova Louis Barthou.

Kroz korištenu literaturu i tiskovinu tog doba, pokušat ću prikazati stanje u tadašnjoj državi, te razloge koji su doveli do atentata na kralja Aleksandra I. Karađorđevića. Uхватit ću se i razloga zašto je kralj otišao u Francusku. Prikazat ću zadnje trenutke njegova života te kroz iznošenje argumenata i dokaza različitih autora ću pokušati razbiti neka ustaljena mišljenja, primjerice o samoj smrti francuskog ministra vanjskih poslova Louisa Barthoua. Između ostalog, u radu ću se baviti i organizacijom atentata i što je naknadna istraga pokazala. Osim procesa suđenja ustašama i žestoke obrane Georges Desbonsa, bavit ću se i pitanjem moguće njemačke upletenosti u atentat. Naposljetku prikazat ću prebacivanje posmrtnih ostataka kralja, kako su pojedine strane reagirale na vijest o smrti kralj, kako je održan pogreb kralja Aleksandra i kakva je bila situacija u Jugoslaviji nakon atentata.

2. DINASTIJA KARADORĐEVIĆ

Na srpskom prijestolju, u vrijeme stvaranja jugoslavenske države bila je dinastija Karadžorđević. U Krfskoj deklaraciji je bilo dogovoreno da će se Srbi, Hrvati i Slovenci ujediniti u novu državu, a uređenje buduće državne zajednice je bilo zamišljeno kao ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija na čelu koje će biti vladar iz dinastije Karadžorđević, Većina članova Jugoslavenskog odbora su to rješenje uvažili bez prigovora budući da je srpska vladajuća kuća u njihovim je predodžbama na neki način predstavljala buduću zajednicu.¹ No način na koji je samo ujedinjenje izvršeno 1. 12. 1918. godine, kao i donošenje Vidovdanskog ustava 1921. godine je bilo u suprotnosti s načelima Krfske deklaracija, je bio put prema velikosrpskog hegemonizmu.² U novijoj srpskoj povijesti na vladarskom prijestolju su se izmjenjivale dvije dinastije: Karadžorđevići i Obrenovići. Njihove smjene bile su često praćene krvavim obračunima.³

Osnivač dinastije Karadžorđevića, po kojem je i dinastija nazvana je *Đorđe Petrović Karadžorđe*-Crni Đorđe. On je bio jedan od pokretača i vođa prvog srpskoga ustanka 1804. godine, koji je zbog rusko-turskog rat uspio proširio vlast na Beogradski pašaluk i započeo protjerivanje islamskoga pučanstva. Ustrajući svevlasti, svoje je ovlasti raširio na građansku upravu 1808. godine. Praviteljstvujušči sovjet proglasio ga je nasljednim „verhovnim serbskim predvoditeljem“, a 1811. godine skupština ustaničkih zapovjednika „verhovnim voždom“.⁴ Nakon sloma ustanka 1813. godine prelazi u Austriju. Po izbijanju drugog srpskog ustanka Karadžorđe se vraća u Srbiju, ali je uskoro po nalogu Miloša Obrenovića koji je predvodio drugi ustanak ubijen.⁵

Nakon što su ustavobranitelji potjerali Obrenoviće s vlasti, sin vožda Karadžorđa, Aleksandar Karadžorđević izabran je za kneza autonomne Kneževine Srbije 1842. godine. Zbog toga se i isprva oslanjao na ustavobranitelje, koji su ga i doveli na vlast, no postepeno se s njima sukobio. Zaslužan je za modernizaciju uprave i pravosuđa. U njegovo je doba izrađen politički program vanjske politike, *Načertanije* Ilije Garašanina, u skladu s kojim je 1848. godine potpomogao srpsku pobunu u južnoj Ugarskoj. U vanjskoj politici pouzdao se na

¹ Matković 1998., 67.

² Proleksis enciklopedija 2012.

³ Matković 1998., 67.

⁴ Leček 2009.

⁵ Matković 1998., 67.

Francusku i Veliku Britaniju umjesto Rusije, a od 1853. godine sve više na Habsburšku Monarhiju, što je dovelo do nezadovoljstva i naposljetku njegova svrgavanja s vlasti 1858. godine. Zbog sve većih sukobljavanja s ustavobraniteljima, njegovo uklanjanje s vlasti dovodi do povratka Obrenovića na vlast.⁶

Nova smjena dinastija izvršena je Svibanjskim prevratom 1903. godine kada je oficirska zavjerenička grupa ubila kralja Aleksandra Obrenovića i na kraljevsko prijestolje postavila Petra I. Karađorđevića.⁷ Smjena na prijestolju je bila popraćena uvođenjem parlamentarnog sustava u Srbiji. Način dinastijske smjene te sumnje u Petrovu umiješanost uzrokovali su privremenu međunarodnu izolaciju. Njegovo neiskustvo u prilikama društva priviknuta na samovlašće i prividni parlamentarizam stvorilo je smjer jačanju utjecaja vojnih krugova, pogotovo tajne udruge Ujedinjenje ili smrt, poznatije kao Crna ruka, koju su 1911. godine oformili urotnički časnici iz 1903. godine. Zbog toga su građanske stranke uvažile njihov ekspanzionistički nacionalizam podredivši unutarnju politiku velikosrpskomu programu. Pristao je na prekid savezništva s Austro-Ugarskom, što je i dovelo do carinskoga rata 1906.–11. godine, te je Srbiju povezao s Francuskom. Za vrijeme aneksijske krize, dopustio je u travnju 1909. godine, premda ga je poštovao, abdikaciju prijestolonasljednika *Đorđa*, koji se pretjerano istakao kao zagovornik rata s Austro-Ugarskom.⁸ Nadalje, zbog pritiska krugova iz Crne ruke, Petar I. je 1914. godine udaljen s vlasti, a njegovo uklanjanje obrazloženo je bolešću i nemogućnošću obavljanja vladarskih dužnosti. Kraljevska vlast tada je proslijeđena na regenta Aleksandra, drugog sina kralja Petra, pošto je prvi sin Đorđe bio prisiljen da se odrekne prijestolja, pa je tako zaobiđen u nasljednom redu.⁹

2.1. Aleksandar I. Karađorđević

Iako je Petar I. nominalno postao kraljem novostvorenog Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, stvarni vladar je bio regent Aleksandar, koji kraljevsku titulu dobiva tek nakon očeve smrti 1921. godine. Aleksandar I. Karađorđević se školovao u Petrogradu u carskoj Rusiji, gdje je stekao vojno obrazovanje. U Prvom svjetskom ratu je bio vrhovni zapovjednik

⁶ Leček 2009.

⁷ Matković 1998., 68.

⁸ Leček 2009.

⁹ Matković 1998., 68.

srpske vojske. Njegov vojnički odgoj i manire dolazili su do izražaja u politici, u kojoj se vladao kao onaj koji odlučuje, naređuje i nameće svoja rješenja. Politički je bio izrazito velikosrpski orijentiran i imao je uvijek veliku ulogu u provođenju velikosrpske politike. Takva politička opredijeljenost kralja Aleksandra bila je kombinirana s autokratskim osobinama njegove ličnosti. Jaku je podršku imao u Generalštabu srpske vojske, kasnije vojske Kraljevine SHS i Srpske pravoslavne crkve. Imao je posebno važnu ulogu u vanjskoj politici države u kojoj se pretežno oslanjao na Francusku.¹⁰

Pitanje monarhije i dinastije Karađorđevića bilo je riješeno prije osnivanja jugoslavenske države, pa je u trenutku proglašenja ujedinjenja regent Aleksandar i mogao imati tako krupnu ulogu. Politički čimbenici u Srbiji smatrali su da je jugoslavensko ujedinjenje ostvareno ponajviše zahvaljujući naporima Srbije i da ta činjenica Srbiji daje pravo da na ujedinjenje države postavi srpsku dinastiju Karađorđevića. Prvoprosinačkim aktom ustanovljena je vlast monarha kao jedina državna vlast na čitavom državnom ozemlju. Kako je do formiranja jugoslavenske države dinastija Karađorđevića bila poglavarska kuća srpske države, ona je i u novoj državi predstavljala temelj moći srpskih vladajućih krugova. Po tome je ona postala prepreka za ostvarivanje prikladnog utjecaja u vlasti zastupnika nesrpskih naroda u novoj državi i ozbiljna barijera za postizanje nacionalne ravnopravnosti. Srpski kralj i dvor postali su čimbenik političkog života jugoslavenske države i sredstvo za dominaciju Srbije. Kroz rad ćemo više prikazati način vladavine kralja Aleksandra.¹¹

¹⁰ Isto, 68.-69.

¹¹ Isto, 69.-70.

3. UTJECAJ I SAVEZNIŠTVO S FRANCUSKOM

3.1. Razlog Aleksandrova dolaska u Marseille

Osnovno obilježje vanjske politike Kraljevine SHS i poslije Kraljevine Jugoslavije bila je njena ovisnost o politici velikih sila. Do 1935. godine u velikoj mjeri je bila tijesno povezana s Francuskom, o čemu ćemo u ovom diplomatskom radu i više pisati, a od 1935. se sve više približavala Njemačkoj, iako su i prije 1935. godine postojali pojedini znakovi približavanja Njemačkoj, koji se Francuskoj nisu sviđali. Narodna skupština gotovo i nije imala utjecaja na vanjske poslove jer je njome zapravo rukovodio dvor, odnosno vladar. Ministri vanjskih poslova bili su izvršitelji vanjskopolitičkih poteza koje je osmislio vladar.¹² Jaka jugoslavenska država itekako je bila potrebna Francuskoj zbog stvaranja defenzivnog bloka u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi koji bi bio zaštita protiv širenja Njemačke na Istok ili prodiranja komunističke Rusije na Zapad.¹³

Mala antanta je savez Kraljevine SHS, Čehoslovačke i Rumunjske koji prvotno nastaje zbog revizionističkih težnji Mađarske i još više sprječavanja restauracije Habsburgovaca u Mađarskoj.¹⁴ Iako je Mala Antanta prvotno stvorena kao savez koji je pod svaku cijenu trebao spriječiti restauraciju Habsburgovaca na mađarsko prijestolje, postojali su i neki drugi motivi zbog kojih su te države dogovorile zajedničku suradnju. Neki od tih motiva svakako su bili opasnost od boljševičke Rusije i revizionističke Bugarske te blizina moćne Italije. Treba napomenuti kako Mala Antanta nije nastala pod pokroviteljstvom Francuske, nego čak i protivno njezinoj volji. Tek kasniji razvitak unosi u tom pogledu promjene, osobito nakon što je Čehoslovačka zaključila s Francuskom ugovor o savezu i prijateljstvu 1924. godine. Uskoro savez postaje važnim osloncem za francusku vanjsku politiku i njezin utjecaj u Podunavlju.¹⁵

Jugoslavenska država je predstavljala najjače uporište francuske politike na Balkanu. Veze s Francuskom bile su tako čvrste da su vodeći krugovi jedne i druge države smatrali da ne trebaju nikakvi posebni ugovori. No, za jačim utjecajem na Balkanu težile su i Velika Britanija i Italija. Iako je Velika Britanija zajedno s Francuskom stajala iza novostvorene

¹² Isto, 132.

¹³ Kissinger 2000., 215.

¹⁴ Volkov 1983., 20.

¹⁵ Krizman 1975., 36.

jugoslavenske države, ipak je svaka od njih imala svoje viđenje odnosa s njom, kako bi zadovoljila svoje interese. Zbog toga je francuska diplomacija nastojala vanjsku politiku jugoslavenske države ipak vezati uza se posebnim ovjerenim ugovorom. Pregovori o zaključenju francuskog-jugoslavenskog pakta o prijateljstvu započeli su 1925. godine, a pakt je potpisan 1927. godine. Između ostalog ugovor je predviđao i vojnu pomoć u slučaju da jedna od potpisnica bude nepravedno napadnuta.¹⁶

No, usred nestabilnih međunarodnih okolnosti, kralj Aleksandar je prvi započeo promjenu vanjskopolitičkog kursa Jugoslavije. Treba spomenuti sklapanje privrednog sporazuma s Njemačkom. Iz njemačkih diplomatskih dokumenata jasno se vidi da je kralj dolazak nacista na vlast gledao sa simpatijama, a u strahu od Italije 1931. g. davao je izjave kako bi radije podržao njemačko-austrijsku carinsku uniju, nego da Austrija potpadne pod Mussolinijevu dominaciju.¹⁷

3.1.1. Dolazak Barthoua u Beograd

Nakon dolaska nacista na vlast Njemačka je činila sve da pronade ekonomske saveznike na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe. Dok je ona vapila za sirovinama i hranom, Jugoslavija je uslijed francuske pasivnosti i borbe s krizom težila pronalasku jakog trgovinskog partnera. Sami pregovori o novom trgovinskom ugovoru s njemačkom započeli su u ožujku i bili su relativno brzo sklopljeni. Privredni sporazum potpisan je u svibnju 1934. godine. Tim sporazumom Njemačka je obećala Jugoslaviji da će kupovati poljoprivredne proizvode od Jugoslavije po cijenama višim od onih na svjetskom tržištu, a zauzvrat će Jugoslavija pristati na njemačko plaćanje putem clearinga, odnosno izvozom njezine industrijske robe u zemlju. Takav sporazum je predstavljao povoljan preduvjet političkom zbližavanju između Beograda i Berlina.¹⁸

Francuska diplomacija je bila uznemirena jugoslavenskim potezima približavanja Njemačkoj. Novo izabrani ministar vanjskih poslova, Louis Barthou je zagovarao Istočni pakt između Rusije i Poljske, koji je ciljao na povećanje francuske hegemonije u cijeloj regiji na štetu Njemačke, te sredozemni pakt, koji bi povezao zemlje Sredozemlja i Crnog mora. Zbog

¹⁶ Matković 1998., 134.

¹⁷ Krizman 1975., 79.-80.

¹⁸ Isto, 81.

toga Barthou je putovao po zemljama Male Antante.¹⁹ Francuski ministar vanjskih poslova Louisa Barthou dolazi u Beograd u lipnju 1934. godine i tad je najavljen posjet kralja Aleksandra Parizu za listopad iste godine. Međutim, kako se već od lipnja znalo za namjeravani put u Francusku, to je dalo dovoljno vremena da se spremi atentat na kralja Aleksandra.²⁰ O Barthouovom dolasku u Beograd govore i novine *Novo doba*: *U Jugoslovenskoj prijestolnici g. Barthou bio je priređen triumfalan doček, kakav se odavna ne pamti. Pretstavnici Narodne odbrane, Četničkog udruženja, Sokoli i drugih raznih nacionalnih i kulturnih društava, izišli su još rano prije podne da zauzmu na pristaništu što je moguće bolja mjesta. Cjelokupna vlada sa g. Uzunovićem na čelu, pretsjednik Skupštine dr. Kumanudi, pretsjednik Senata dr. Tomašić sa poslanicima i senatorima, koji su se našli u Beogradu, takođe su bili na savskom pristaništu još prije 5 sati. Na pristanište je došao takođe i poslanički kor izuzev predstavnika Njemačke, Italije, Mađarske i Austrije.*²¹ Koliko je Francuskoj bilo značajno da Jugoslavija i dalje bude bliska Francuskoj najbolje se vidi u izjavi Louisa Barthoua novinarima u Beogradu: *naše dvije vlade, jugoslovenska i francuska, potpuno su složne, ako ima ko da nije zadovoljan našim prijateljstvom, utoliko gore po njega.*²²

Iako se iz novina *Novo doba* može protumačiti da je Barthou srdačno dočekan, ipak se u Beogradu susreo s malim otporom. Kralj Aleksandar nije imao namjeru sklopiti ugovor s Rusijom i nije želio da se podvrgne nanošenju štete Njemačkoj. Ipak prihvatio je Barthouov poziv za Pariz.²³ Osvrnimo se još na razgovor kralja i Meštrovića, gdje je kralj rekao da su Francuzima mnogo dužni, ali da nisu, niti da žele biti njihov Maroko, a niti sredstvo za njihove kombinacije. Neka se oni ne zanose da će u eventualno novom konfliktu cijeli svijet biti s njima.²⁴ Svaki put kad je spomenuto Mussolinijevo ime, kralj je promijenio temu, ali je Barthou uspio da dobije pažnju koju je htio od ministra vanjskih poslova Jevtića koji je tvrdio da je spreman ispitati talijansko-jugoslavenske veze sa željom da dođu do dogovora, sve dok je Italija spremna da stane na kraj sa svim poslovima koje je imala s Antom Pavelićem.²⁵

¹⁹ Pino, Cingolani 2018., 94.

²⁰ Matković 1998., 184.

²¹ *Novo doba* (Split), 1934.

²² Isto, 1934.

²³ Pino, Cingolani 2018., 94.

²⁴ Meštrović 1969., 228.

²⁵ Pino, Cingolani 2018., 94.-95.

4. POJAVA USTAŠA

4.1. Diktatura kralja Aleksandra

Nakon proglašenja diktature kralja Aleksandra 6. siječnja 1929. godine, na duže vrijeme je bio onemogućen svaki javni i legalni rad hrvatskih političkih snaga, a znatno je otežan i eventualni tajni rad. Uvodeći diktaturu kralj Aleksandar je 6. siječnja uputio manifest „Mome dragome narodu Srba, Hrvata i Slovenaca“, u kojem je proglasio ukidanje vidovdanskog ustava i raspuštanje Narodne skupštine te uvođenje neposredne kraljeve vlasti. Prema kralju Aleksandru je nastupio „čas kada između naroda i kralja ne može biti i ne smije više biti posrednika“ te umjesto „da se parlamentarizam razvija i jača duh narodnog i državnog jedinstva, on ovakav kakav je, počinje da dovodi do duhovnog rasula, narodnog razjedinjenja“. Ovo je bio početak potpune kraljeve kontrole uprave i zakonodavstva.²⁶

Kralj je imenovao diktatorsku vladu na čelu s generalom Petrom Živkovićem, a državom je upravljao nizom uredbi i ukaza. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca promijenila je ime u Kraljevina Jugoslavija. Izbačeni su simboli triju nacija, a njihova upotreba je zabranjena. Država je bila podijeljena na devet banovina, a pri oblikovanju nisu se poštivale povijesne, etičke ni prirodne granice. Aleksandrova diktatura bila je neumoljiva prema protivnicima koji su bili zatvoreni, ubijeni ili prisiljeni da odu u emigraciju. Međutim, u isto vrijeme, kralj Aleksander pokrenuo je procese za ujedinjenje zemljišta prema zakonu, modernizaciju infrastrukture i naklanjanju prema poljoprivredi. To je omogućilo ublažavanje antisrpskih tenzija, posebnosti na hrvatskom selu i umanjilo utjecaj separatističke propagande.²⁷

Predsjednik HSS-a i SDK Vlatko Maček, je u početku pozdravljao uspostavu diktature, za koji mu se učinilo da otvara mogućnost rješavanja hrvatskog pitanja: „Kak vidite lajbek je raskopčan. Vidovdanski ustav, koji je preko sedam godina tištio hrvatski narod, srušen je! Srušen je ne samo u svijesti naroda rješenjem Nj. Vel. Kralja, nego i faktično. Posve sam siguran na slogu i zrelost, a prama tome i jakost hrvatskog naroda te obzirom na

²⁶ Jareb 2006., 68.

²⁷ Pino, Cingolani 2018., 52.

veliku mudrost Nj. Vel. Kralja, da će nam uspjeti da ostvarimo ideal hrvatskog naroda: da Hrvat bude gospodar u svom domu, u slobodnoj Hrvatskoj“.²⁸

Uspostavom šestosiječanjske diktature, Svetozar Pribičević nije bio zadovoljan. On je već uoči proglašenja diktature izjavio da nije optimist u pogledu razrješenja krize, a čini se da je u danima nakon uvođenja diktature upravo i on utjecao na Mačeka da ubrzo promjeni svoje prvotno stajalište.²⁹ O tome piše u svojoj knjizi Diktatura kralja Aleksandra. U njoj se pita koje je vrste kraljeva diktatura? Govori kako je kraljeva doktrina bila vladati po milosti Božjoj, te se oslobodi svake kontrole i postati samodršcem. Ide toliko daleko da daje i usporedbu s drugim diktaturama. Govori kako su u Francuskoj mnogi diktaturu stavljali u istu vreću s poljskom i mađarskom diktaturom. Ipak, to nije isto jer u Poljskoj i Mađarskoj postoje kakvi-takvi parlamenti, koji podrazumijevaju i opoziciju. To su režimi nasilja i krivotvorene volje naroda, kakav je bio i režim Károlyja Khuen-Héderváryja, ali to nisu takve diktature kao u Jugoslaviji. Pribičević govori da: „diktatura u Jugoslaviji nema usporedbe, osim s diktaturom Alfonsa XIII. u Španjolskoj. Ta je ipak manje nasilna i humanija nego Aleksandrova diktatura. (...) U Jugoslaviji po kraljevom diktaturom ne može se ništa napisati, ni jedna crta, nijedna riječ, čak ni protiv najnižeg državnog organa, pa počinio on i najveću zloupotrebu vlasti, da ne govorimo o kritici- koliko god bila umjerena i nevinna bila- oblika vladavine ili njegove politike“.³⁰

Pokazalo se da je novo stanje bilo suprotno onome koje je priželjkivalo vodstvo HSS-a. Kakvo će sada stanje u državi biti najbolje se vidjelo iz četiriju novih zakona, koji su bili objavljeni usporedo s kraljevim manifestom, a bili su puni prijetnji i zabrani. Ti zakoni te Zakon o izmjenama i dopunama zakona o štampi od 26.8. 1925., u kojemu su velike izmjene i dopune donesene na dan diktature i Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka državi, u tjednima koji su dolazili pridonijeli gotovo potpunom uništenju slobodnog političkog izražavanja i djelovanja.³¹

Vodeći ljudi HSP-a s Antom Pavelićem na čelu bolje su procijenili novonastalu situaciju od vodstva HSS-a, zbog čega njihovo držanje nije bilo nimalo optimistično. Ipak je početkom siječnja 1929. godine Gustav Perčec, koji je tada ilegalno živio u Zagrebu, mislio

²⁸ Jareb 2006., 68.

²⁹ Isto, 68.

³⁰ Pribičević 1990., 101.-102.

³¹ Jareb 2006., 71.

da stanje nije toliko loše da bi „bilo najbolje zatražiti amnestiju i jedno stanovito vrijeme prestati s bilo kakvom političkom djelatnošću“. Na kraju je napustio Hrvatsku i otišao u emigraciju u Austriju.³² U emigraciju je u 19. siječnja otišao Ante Pavelić. On je uspio pobjeći iz zemlje preko Rijeke, kako izbjegao nadzor jugoslavenske policije i došao je do Beča U iščekivanju drugih iseljavanja iz Hrvatske, Mussolini se pobrinuo da budu upozoreni prefekti Rijeke, Gorice, Trsta i Zadra, kako bi na svaki mogući način olakšali „ulazak i boravak u kraljevstvu hrvatskim političkim izbjeglicama“.³³

Pavelićevim dolaskom u Beč bio je svjedok i Vladeta Milićević, tadašnji jugoslavenski delegat pri Interpolu, koji je imao dužnost promatranja i praćenja „aktivnosti tih terorističkih skupina, koje su izvodile različite akcije uperene protiv Jugoslavije“. On je mislio da Pavelić nije naglo odlučio doći u emigraciju jer se prema informacijama „koje sam dobio direktno iz Pavelićevih krugova, očekivalo (...) da Ante Pavelić i Gustav Perčec za nekoliko dana doputuju u Beč“.³⁴ Tamo je Pavelić uspostavio vezu sa skupinom hrvatskih emigranata, uglavnom bivših austrougarskih časnika oko generala Sarkotića, koja se ondje nalazila još od raspada Austro-Ugarske Monarhije, ne priznavajući stvaranje jugoslavenske države.³⁵

Iako pojedini izvori, a i sam Pavelić koji je tijekom rata javno navodio 7. siječnja 1929. kao dan utemeljenja ustaške organizacije, odnosno ustaškog pokreta kao odgovor na uvođenje diktature, Mario Jareb govori da se s tim legendama prvi obračunao Eugen Dido Kvaternik još 1953. godine. U razdoblju od početka 1929. do prve polovice 1930. ustaško se ime nigdje ne susreće kao ime organizacije ili pokreta. Nije nemoguće da je u tom razdoblju izričaj ipak upotrebljavan jer je tad riječ ustaša bila u širokoj uporabi u hrvatskom jeziku i obično je označavala ustanika ili revolucionara. Dokaze za to je lako naći u suvremenoj literaturi i novinstvu. Tek je, usporedo s razvojem djelovanja ustaške organizacije tijekom tridesetih godina, ta riječ poprimila specifično značenje i počela se upotrebljavati u prvom redu za označivanje pripadnika posve određene organizacije, odnosno za označivanje pripadnika ustaške organizacije. U tom značenju ona gotovo isključivo i živi u suvremenom hrvatskom jeziku.³⁶

³² Isto, 71.-72.

³³ Pino, Cingolani 2018., 53.

³⁴ Jareb 2006., 72., 74.

³⁵ Šute 2019., 122.

³⁶ Jareb 2006., 76.,79.

4.2. U potrazi za saveznicima i pokroviteljima

Jedan od glavnih zadataka Ante Pavelića je bio da u inozemstvu pronade saveznike i pokrovitelje, koji bi mu pomogli da stvori zamišljenu organizaciju i koji bi podržali njene ciljeve. Njegovi pogledi u prvom redu su bili upereni u VMRO- Unutrašnju makedonsku revolucionarnu organizaciju, koja je već odavno vodila teroristička djelovanja protiv Jugoslavije. Ova organizacija je prošla dug put i neobično složen razvojni put.³⁷ Osnovani 1893. godine, njeni su vođe usvojili slogan "Makedonija za Makedonce" i proveli zajednički napor da izbore autonomiju Makedonije protiv turske vlasti. Ali postupno, se mijenjao njen socijalni sastav i prije svega ciljevi. Poslije balkanskih ratova, a naročito u toku i poslije Prvog svjetskog rata nakon podijele Makedonije između Grčke i Turske, ona se sve više približavala velikobugarskim krugovima. VMRO je počinila brojne terorističke čine za bugarsku vanjsku politiku jer je ona tražila redistribuciju Makedonije.³⁸ Nacionalno ugnjetavanje u Jugoslaviji, u čiji sastav je ulazila i Makedonija, stvaralo je brojnu makedonsku emigraciju, koja je bila izvor za napajanje VMRO-a. U unutrašnjem životu Bugarske, gdje je osnovana VMRO je imala za cilj uspostaviti svoj zamišljeni poredak. Njeni oružani odredi sudjelovali su u sprovođenju prevrata u Bugarskoj 9. srpnja 1925. godine, u ubojstvu predstavnika vlade Aleksandūra Stambolijskija i gušenju revolucionarnog rujanskog ustanka bugarskih radnika.³⁹

Za vrijeme režima, VMRO je u Bugarskoj bila jedna od stupova bugarske reakcije. Politika rukovodstva VMRO koju je odredio sredinom dvadesetih godina Vanča Mihajlov, izazvala je nezadovoljstvo kod mnogih njenih članova. 1925. godine jedno njeno krilo se odvojilo i stvorilo svoju organizaciju- VRMO ujedinjenja koje je nastavilo promovirati uspostavu neovisne makedonske države. Iako je ranu podršku dobivala od balkanskih komunističkih partija, jugoslavenske su je vlasti kasnije progonile na temelju toga jer su njezine pristaše bili makedonski separatisti ili bugarski nacionalisti i zbog toga predstavljali prijetnju jedinstvu jugoslavenske države.⁴⁰ Reakcionarni dio VMRO tzv. mihajlovci su bili za odvajanje Makedonije od Jugoslavije i pripajanje Bugarskoj. Za ostvarenje tog cilja su se

³⁷ Volkov 1983., 58.

³⁸ Combs, Slann 2007., 135.

³⁹ Volkov 1983., 58.-59.

⁴⁰ Danforth 2009.

koristili nasilnim metodama, i na ovu organizaciju, čiji su ciljevi i metode bile slične njegovim osobnim zamislama i idejama je obratio pažnju i Ante Pavelić.⁴¹

U Beču je Pavelić uspostavio kontakte s predstavnicima makedonskih emigranata, a uskoro su on i Gustav Perčec dobili poziv da posjete Bugarsku i da se sastanu s predstavnicima Makedonskog nacionalnog komiteta. Među makedonskim emigrantima u Bugarskoj Pavelićevo ime je postalo popularno još u prosincu 1927. godine, kada je na sudu u Skoplju branio skupinu makedonskih studenata. U obrambenom govoru branio je on tad ne samo optuženike nego također nacionalna prava Makedonaca- odnosno Bugara.⁴² Sredinom travnja 1929. godine Ante Pavelić je zajedno s Gustavom Perčecom, na poziv Vanče Mihajlova doputovao u Sofiju. Prije toga on je već uspostavio u Beču veze s grupicama frankovca koji su tamo već dugo živjeli. Tako je u Beču za svoje članove osigurao podršku bivšeg pukovnika austrougarske vojske Ivana Perčevića, koji je kasnije igrao izuzetno važnu ulogu među ustašama i nekih drugih oficira u ostavci, kao što su Dujić i Sarkotić. Ovdje u Beču on je uspostavio veze s predstavnikom VMRO Naumom Tomalevskim, preko koga se povezao s Vančom Mihajlovom.⁴³

4.2.1. Sporazum u Sofiji

VMRO mu je u Sofiji priredio svečan doček. 20. travnja 1929. godine Pavelić i Perčec su sa VMRO potpisali zajedničku deklaraciju, u kojoj su u općim crtama iznijeli svoje ciljeve i zadatke, da se bore za nezavisnost Hrvatske i Makedonije, kao i namjere da koordiniraju svoj rad. Mnogo oštrije nego u deklaraciji rekao je dr. Ante Pavelić u govoru koji je održao istog dana na ručku priređenom u njegovu čast i koji je unaprijed pripremljen za štampu. Hrvatska i Makedonija, govorio je, nalaze se pod tuđim jarmom. Ne treba se boriti protiv bandita samo molitvama. Na konferenciji za novinare, koja je održana sljedećeg dana, Pavelić je izjavio da će se boriti svim mogućim sredstvima ne samo protiv diktature u Jugoslaviji već i protiv zajedničkog života sa Srbima. Tražio je odvajanje Hrvatske od Jugoslavije. Deklaracija, govori i istupanja Pavelića jasno su određivali program i metode ustaša. Takvih podataka koji su se pojavili u novinama je bilo mnogo da je beogradski sud u

⁴¹ Volkov 1983. 59.

⁴² Jareb 2006., 81.

⁴³ Volkov 1983., 59.

ime zaštite države osudio u srpnju iste godine u odsustvu Antu Pavelića i Gustava Perčeca na smrtnu kaznu.⁴⁴

Tijekom pregovora između Vanča Mihajlova i Ante Pavelića bilo je dogovoreno da VMRO pomogne ustašama koji su u njoj vidjeli obrazac buduće svoje organizacije. Pored toga što je trebalo da bude „primjer“ VMRO je morala ustašama da osigura savjetnike i instruktore za obučavanje ustaša.⁴⁵ Posljedice ove posjete postale su odlučne za daljnji tijek Pavelićevog djelovanja. Ona mu je definitivno onemogućila povratak u domovinu, a sklapanje sporazuma s Makedoncima istodobno je bilo početak bliske suradnje s VMRO-om, što je imalo velikog utjecaja na smjer i način njegova kasnijeg rada.⁴⁶ Na sudskom procesu koji je protiv njih dvojice vođen pred Sudom za zaštitu države u Beogradu u srpnju 1929. donesena je presuda kojom se Pavelić i Perčec osuđuju na smrt u odsutnosti.⁴⁷

Nakon povratka iz Sofije i beogradske presude, austrijske vlasti su Paveliću otkazali gostoprimstvo. Iz Beča, Pavelić odlazi u Italiju s kojom je imao kontakte još prijašnjih godina.⁴⁸ Te je tu našao ono što je tražio, financijsku pomoć i punu podršku fašističke Italije. Tamo je živio pod lažnim imenima, te je doputovao u Italiju pod imenom Antonio Serdar. To upućuje na to da Italija nije htjela da u inozemstvu bude kompromitirana zbog javne potpore nezadovoljnicima koji rade protiv susjednih zemalja. Uspio se povezati s Mussolinijevim bratom Arnaldom, tadašnjim izdavačem fašističkog lista „Popolo d'Italia“, te se preko njega s Zingarelliom, službenim tumačem politike fašizma u Italiji. Kasnije upoznaje i visokog funkcionara Ministarstva unutarnjih poslova Italije Ettorea Contija. Pavelića je primio i Mussolini na koga je svojom mržnjom prema Jugoslaviji ostavio dobar utisak. Na teritoriju Italije, Pavelić je počeo da stvara ustašku organizaciju, koja je za cilj imala raspad Jugoslavije, te je pored sebe sad imao i pomoć fašističke Italije.⁴⁹

⁴⁴ Isto, 59.-60.

⁴⁵ Isto, 60.

⁴⁶ Jareb 2006., 82.

⁴⁷ Šute 2019., 124.

⁴⁸ Isto, 124.

⁴⁹ Jareb 2006., 101.-102.

4.3. Aktivnost ustaša

Ustaška propaganda je voljela da se hvali utjecajem svoje organizacije i širila je glasine o stotinama tisuća svojih članova i sljedbenika. No u stvarnosti, njihov broj je bio malen. Pokušaj da u samoj Hrvatskoj vrebaju pristalice nije uspio, zato su se okrenuli mnogobrojnoj hrvatskoj emigraciji. Oni su živjeli razbacani po mnogim europskim zemljama, posebno ih je bilo u Belgiji, u rudnicima ugljena.⁵⁰ Osim u Europi, u Sjevernoj i Južnoj Americi je djelovao Hrvatski domobran. Jareb govori kako je on bio: „integralnim i važnim dijelom Ustaško- domobranskog pokreta (...).“⁵¹ Za vrijeme svjetske krize, emigracija je pojačana, kao i sama nezaposlenost među emigrantima. U takvim uvjetima ustaše su uspjeli da vrbuju nekoliko stotina ljudi, pri čemu je za neke od njih to bio čin očajja, a ne pitanje njihovih političkih uvjerenja. Akcije kojima su ustaše htjele da na sebe privuku pažnju usmjerena su iz nekoliko baza. Među njima treba izdvojiti logor Janka-puszta, koji je nalazio nedaleko od jugoslavenske granice, na čijem je čelu bio Gustav Perčec. Po mađarskom savjetu on je iznajmio salaš Janka-puszta, veličine oko 150 hektara oranice s pomoćnim zgradama i kućama. Ovaj salaš se pretvorio u centar i bazu antijugoslavenske i špijunske djelatnosti više od tri godine- od 1931. do 1934., te je stalno na sebe privlačio pažnju jugoslavenske tajne policije, a njegovo ime je postalo sinonim za rušilačku aktivnost protiv Jugoslavije.⁵²

Jugoslavenska policija je uspjela da ubaci svoju agenticu među ustaše u Mađarskoj. To je bila Jelka Pogorelec, Perčecova ljubavnica. Preko nje je jugoslavenska špijunaža saznala za mnoge ustaške tajne i veze. U logoru je stalno živjelo od 25 do 30 ljudi. Pored toga male grupe ustaša živjele su i u drugim mjestima Mađarske. Zbog slučaja s Jelkom Podgorelec, koja je pobjegla 1933. godine u Kraljevinu Jugoslaviju te su u razdoblju 5. do 14. listopada zagrebačke „Novosti“ objavile niz članaka o Perčecu, Janka-puszti i boravku u ustaškoj emigraciji je zapečaćena njegova sudbina. Ubrzo je smijenjen s položaja zapovjednika logora te se je povukao u Budimpeštu. Nakon atentata u Marseilleu, s preostalim ustašama je prebačen u Italiju, te je početkom 1935. godine i likvidiran. Po Perčecovu smjenjivanju novim zapovjednikom Janka-puszta je postao Vjekoslav Servatzy.⁵³

⁵⁰ Volkov 1983., 61.

⁵¹ Jareb 2006., 344.

⁵² Volkov 1983., 61., 65.

⁵³ Jareb 2006., 250., 254.

Nakon okupljanja i organiziranja u emigraciji, ustaše počinju s nizom terorističkih akcija usmjerenih prema predstavnicima režima u Jugoslaviji.⁵⁴ Djelovanje ustaške organizacije protiv jugoslavenskog režima otpočetak je ciljalo na onemogućivanje vrhova jugoslavenske vlasti, što potvrđuju pokušaji atentata na ministre, visoke časnike i druge visoke dužnosnike. Ipak je posebno mjesto u ustaškim planovima zauzimao napad na život kralja Aleksandra.⁵⁵ Osim što su iz logora Janka-puszta u Jugoslaviju su ubacivani agenti, teroristi, slano je oružje i eksploziv, kao i brojne brošure i letci antijugoslavenskog sadržaja. Bez obzira na svoju malobrojnost, ustaše su jugoslavenskom državnom aparatu zadale mnoge brige i držale ga u stalnoj napetosti. Mnogobrojni državni organi bili su zauzeti presijecanjem ustaške aktivnosti: policija je nosila glavni teret svakodnevne borbe s njima i pratila politički sumnjiva lica. Jugoslavenska diplomacija koja je pratila ustaše u onim zemljama u kojima su djelovali, stalno je vršila pritisak na vlade tih zemalja, da ih progna iz zemlje i liši podrške stranih zemlji.⁵⁶

4.4. Pokušaj atentata na kralja Aleksandra u prosincu 1933.

Ustaško-domobranski tisak i publikacije su pozivali na rušenje kralja Aleksandra koji je s pravom smatran odgovornim za nebrojna stradanja i patnje hrvatskog naroda nakon proglašenja diktature u siječnju 1929. godine. Vladeta Milićević je 1941. godine tvrdio da je „Pavelić sebi stavio na zadatak i organizovanje atentata na našeg kralja, jer je čvrsto vjerovao da bi uspjeli atentat izazvao revolucionarno vrenje i raspad naše države.“⁵⁷

Čini se da je do konkretne odluke da se pokuša likvidirati kralj Aleksandar došlo tijekom 1933. godine, a do pokušaja izvođenja atentata došlo je u prosincu 1933. godine. Pripreme koje su vođene u Zagrebu poslije je opširno opisao sudionik Antun Pogorelec. Prema njemu glavnu ulogu u skupini koja je obavljala pripreme u Zagrebu je imao Pogorelečev šurjak Josip Begović. Begović i Pogorelec pronašli su stan za smještaj i skrivanje atentatora te su ga i dočekali. Atentator je trebao biti korčulanski seljak Petar Oreb. Čini se da se je on prije toga bavio krijumčarenjem šećera, svile i drugih proizvoda s Lastova, a poslije

⁵⁴ Šute 2019., 126.

⁵⁵ Jareb 2006., 298.-299.

⁵⁶ Volkov 1983., 66.-68.

⁵⁷ Jareb 2006., 299.

se je uključio u prebacivanje oružja i streljiva. Pri tom je bio dva put uhićen, a treće je uhićenje izbjegao prebacivanjem u Italiju. U Trstu je stupio u ustašku organizaciju, te je uskoro prebačen u ustaški logor Borgo Val di Taro. U logorima je Oreb boravio do početka prosinca. Tada mu je Vjekoslav Servatzy priopćio da ide u Zagreb radi atentata na kralja, za što mu je bila obećana i velika novčana nagrada. Oreb je u društvu s Ivanom Herenčićem putovao preko Austrije. Njih su dvojica 11. prosinca 1933. stigla u Zagreb, gdje su ih prihvatili Begović i Pogorelec.⁵⁸

Poslije je Pogorelec napisao da mu je njihov dolazak čudan, jer ih je doveo stanoviti Šarić. Pritom se je dogodilo da su Oreb i Herenčić došli bez „znaka, i to me malo smetalo. Krivnja kaže, leži u tome, što dolaze preko Austrije, gdje ne nađoše određene ljude, da im naznače naš stan i ugovoreni znak. Pošto pak Herenčić, koji imade zadaću, da atentatora dovede prijeko, poznaje Šarić, koji boravi u Zagrebu, to nije ništa čekao, već istog potražio, te ih taj, evo, reće mi, nama ih dovede.“ Herenčić je se prije pokušaja atentata vratio u inozemstvo. Navodno se tada za atentatora, odnosno njegovo skrivanje i prebacivanje u inozemstvo, trebao brinuti navedeni Šarić.⁵⁹ Oreb je atentat trebao izvršiti prigodom kraljeva prolaska preko Jelačićeva trga 16. prosinca 1933., no pokušaj je propao zbog toga što jer je veća skupina djece potrčala prema kralj koji se nagnuo da ih zagrlji. Iako se Oreb zakleo Paveliću da će ubiti kralja, dječji prizor ga je prestrašio. Begović mu je predložio da baci bombu prema vojnom sastavu iza kraljevskog automobila, ali je Oreb odbio.⁶⁰

Oreb i Begović, zajedno su se vratili u Begovićev stan s nakanom da sutradan ponovno pokušaju ubiti kralja, no drugo su se jutro na vratima stana pojavili policijski agenti.⁶¹ Oni su probili vrata, te je došlo do okršaja u kojemu je Oreb ubio jednog policajca, a drugog ranio, te je uspio pobjeći iz stana. Begović i Pogorelec su bili zarobljeni i stavljeni u pritvor. U pritvoru su pružili detaljni opis bjegunca, kojeg je policijska patrola istog dana zarobila u Velikoj gorici.⁶² Pogorelec je poslije na policiji ustanovio da je Šarić bio onaj koji

⁵⁸ Jareb 2006., 299.-300.

⁵⁹ Isto, 301.

⁶⁰ Pino, Cingolani 2018., 85.

⁶¹ Jareb 2006., 301

⁶² Pino, Cingolani 2018., 86.

je izdao cijelu stvar vlasti, no policija je tromo i kasno reagirala. Zbog toga je život kralja i kraljice spasila samo činjenica da je Oreb propustio napasti.⁶³

Uhićeni Petar Oreb, Josip Begović i Antun Pogorelec prebačeni su polovicom veljače 1934. u Beograd gdje im je u ožujku iste godine suđeno pred Državnim sudom za zaštitu države.⁶⁴ Državni sud je 28. ožujka 1934. godine osudio: „ 1. Oreb Petar Mijat na smrtnu kaznu i trajan gubitak časti; 2. Begović Josip na smrtnu kaznu i trajan gubitak časti i 3. Podgorelac Antun na smrtnu kaznu i trajan gubitak časti.“⁶⁵ 12. svibnja 1934. godine su pogubljeni Begović i Oreb, a dan prije toga kralj Aleksandar je osobno pomilovao Pogorelca i kazna mu je preinačena na kaznu doživotne robije.⁶⁶

Očito je da neuspjeh Orebova pokušaja nije prekinuo ustaška nastojanja da se likvidira kralj Aleksandar. Tako u proljeće 1934. godine u ustaškom tisku javno je objavljena ustaška smrtna presuda nad kraljem. Riječ je o Rezoluciji Hrvatskog Saveza u Seraingu u Belgiji od 1. travnja 1934., u kojoj u sedam točaka Rezolucije navode sva zlodjela kralja Aleksandra počinjena nakon 1. prosinca 1918.: „osuđujemo cijelu beogradsku vladu i svima beogradskim sluganima na kazan smrti što ustaše imaju da izvrše u najkraće vrijeme“. Istodobno je dr. Anti Paveliću upućen apel u kojem su ga članovi Hrvatskog saveza (u njemu sami sebe označuju ustašama) pozvali „da ih u što kraćem roku pozovete da stupe među ostale ustaške odrede te da izvrše ovu gore izrečenu osudu!“⁶⁷

Postojanje ustaško-domobranske osude potvrdio je i Vjekoslav Servatzy, čiji iskaz upućuje na zaključak da su pripreme za atentat pokrenute upravo radi izvršenja presude. Drugi njegov iskaz upućuje na to da nije bila riječ o izvršenju osude javno proglašene u Belgiji, „nego je točno da su svi naši protivnici bili osuđeni, kao i mi od njihove strane, a za izvršenje osude se ostavilo vrijeme koje tomu bude pogodovalo“. To posredno potvrđuje i Orebov pokušaj atentata, koji pokazuje da je uklanjanje kralja Aleksandra kao stupa režima ustaškoj organizaciji i inače bio cilj te samo izvođenje atentata ne treba usko vezati uz donošenje bilo kakve osude. Zbog toga je razložno pretpostaviti da se javnim oglašavanjem osude ponajprije htjelo postići promidžbene efekte.⁶⁸

⁶³ Jareb 2006., 301.

⁶⁴ Isto, 303.

⁶⁵ *Novo doba* (Split), 1934.

⁶⁶ Jareb 2006., 303.

⁶⁷ Isto, 303.-304.

⁶⁸ Isto, 304.

U Meštrovićevoj knjizi Uspomene na političke ljude i događaje, iz razgovora s kraljem Aleksandrom, vidi se njegov strah i stalna ustaška prijetnja: „kad se primirio, vratio se na atentat, te je pričao kako nije mogao spavati, te kako se, nakon toliko krivih obavještenja, htio osobno uvjeriti o čemu se ovaj put radi. U tu svrhu da je naredio da se atentatora rano ujutro ispituje, a on da je slušao iza zastora i promatrao krivca.“⁶⁹

⁶⁹ Meštrović 1969., 230.

5. ATENTAT NA KRALJA ALEKSANDRA I. KARAĐORĐEVIĆA

5.1. Kraljev dolazak u Marseille

Kralj Aleksandar je isplovio iz Zelenike u Boki kotorskoj 6. listopada 1934. na razaraču „Dubrovnik“ za Francusku.⁷⁰ Dolazi 9. listopada 1934. godine u marseillesku luku, gdje su bile obješene francuske i jugoslavenske nacionalne zastave, a već popodne je počelo da se skuplja gomila ljudi koji su čekali dolazak kralja Aleksandra.⁷¹ Razarač je spustio sidro u more nedaleko od obale. Zatim se nekoliko manjih motornih brodova približilo razaraču. Kralj se ukrcao u jedan od tih brodova, te su ga slijedili francuski časnici i kraljevska pratnja, uključujući i ministra vanjskih poslova, Bogoljuba Jevtića. Treba spomenuti da je u isto vrijeme za Francusku putovala i kraljica Marija, supruga Aleksandra I., ali vlakom. Trebala je dočekati svog supruga u Dijonu, u gradu na putu od Marseillea do Pariza.⁷²

Na doček visokog gosta doputovao je iz Pariza i ministar vanjskih poslova Louis Barthou. To je bila prva službena posjeta kralja Aleksandra Francuskoj, pa su obje strane htjele da bude što svečanije i raskošnije. Ona je trebala da pokaže svijetu nenarušivost saveza dviju zemalja. Kralj nije slučajno započeo svoju posjetu od Marseillea, odakle je 1915. godine krenula francuska vojska u pomoć Srbiji. Ovdje je u Marseilleu, on trebao da položi vijenac na spomenik francuskim vojnicima, koji su tada poginuli na solunskom frontu za vrijeme Prvog svjetskog rata, kao simbol jugoslavenskih naroda svom savezniku. Oko šesnaest sati svečanost dočeka na belgijskoj obali Stare luke se privodio kraju. General Joseph Georges, koji je za vrijeme Prvog svjetskog rata bio načelnik štaba solunskog fronta, je održao pozdravni govor; spomenuvši prošli ratni savez, kao i istaknute zasluge i visoke kvalitete jugoslavenskog gosta. Poslije otpozdrava kralja Aleksandra, svi prisutni, razmjenjujući poruke i pozdrave, lagano su krenuli prema automobilu koji ih je čekao.⁷³

Novo doba slikovito opisuje te događaje: „*Tačno u 4 sata poslije podne jugoslovenski razarač „Dubrovnik“ je stigao u Marseljsku luku u pratnji cjelokupne francuske sredozemne*

⁷⁰ Matković 2002., 43.

⁷¹ Volkov 1983., 29.

⁷² Morawski 2016., 50.

⁷³ Volkov 1983., 29.

flote. Njegovom Veličanstvu Kralju je izišao u susret francuski ministar mornarice Pietri na jednom ratnom brodu. Na pristaništu, koje je bilo raskošno iskićeno i prikriveno masom svijeta, Kralja su dočekali u ime predsjednika francuske republike i francuske vlade g. Louis Barthou, jugoslovenski poslanik u Parizu dr. Spalajković i drugi velikodostojnici. Poslije srdačnih pozdrava i izmjene dobrodošlica, formirala se kraljeva povorka koja je pošla sa marsejskog starog pristaništa u pravcu marsejske prefektуре.⁷⁴

Tijekom Aleksandrova dolaska u Marseille se došlo do informacija o pripremama atentata. O tome je Vladeta Milićević i obavijestio kralja, no Aleksandar je odbio izmijeniti raspored puta i iskrcati se na nekom drugom mjestu. Francuska je policija pokušala pronaći atentatore prije kraljeva iskrcavanja, no to im nije pošlo za rukom jer su oni u Marseille doputovali autobusom samo dva sata prije atentata. Gligorijević tvrdi da je Milićević dobio svoje informacije o pripremama za atentat od samog Ante Godine, kojega je navodno uspio zavrbovati „na klasičan policijski način i po skupu cenu; uhvaćen u krijumčarenju droge, ovaj je prihvatio saradnju, pred ucenom da bude otkriven svojim poslodavcima, a zauzvrat Milićević mu je garantovao bezbednost kanala krijumčarenja opijuma iz Jugoslavije u Ameriku”. O Godini ćemo poslije više i pisati, ali je čudno kad se zna Godinina uloga u atentatu koja je bila dostavljanje oružja ustašama da Milićević onda nije pokušao prisiliti Godinu da pokuša spriječiti atentat. Zbog svega toga ovu informaciju treba koristiti s velikim oprezom.⁷⁵

U prvi automobil sjeli su kralj Aleksandar, Louis Barthou i general Georges koji je sjeo na prednje sjedište. Aleksandar Dimitrijević, jugoslavenski ministar dvora koji je doputovao u Marseille je bio iznenađen nedovoljnim mjerama koje je poduzela francuska policija. Mjere koje je policija poduzela bile su isključivo svedene na to što su s obje strane ulica, kojim je trebalo da prođe povorka, bili postavljeni policajci na po deset koraka jedan od drugog, ali oni su prema gomili na trotoaru bili okrenuti leđima tako da nisu mogli da prate okupljene ljude. No ono što je užasnulo Dimitrijevića je to što je vidio na belgijskoj obali. Uspostavilo se da odred motocikla, koji je zbog veće sigurnosti trebao da prati automobil s kraljem, nije došao. Odred je bio poslan u neko drugo mjesto, a nikakva zamjena nije bila poslana. Automobil, ako ne uzmemo u obzir dvojicu konjičkih oficira koji su jahali sa strane i nekoliko njih ispred, praktički nije bio osiguran. Dimitrijević govori da je vrhunac svega bio

⁷⁴ *Novo doba* (Split), 1934.

⁷⁵ Jareb 2006., 308.-310.

automobil koji su Francuzi dali jer takve automobile nitko nije koristio od atentata na francuskog predsjednika Marie François Sadi Carnota. Neblindiran automobil s velikim prozorima te zadnji dio koji je bio s pokretnim krovom, koji je zbog lijepog vremena bio otvoren, pa su i putnici u njemu i prosmatrači sa strane mogli bolje da vide jedan drugog.⁷⁶

U drugi automobil su sjeli jugoslavenski ministar vanjskih poslova Bogoljub Jevtić i francuski ministar pomorstva François Piétri, a u treći marseilleski šef policije Sover i Aleksandar Dimitrijević. Automobili su se kretali polako, malo brže od prosječnog pješaka, umjesto uobičajenih 20 kilometara za vožnju vladara. Volkov govori da su lica ljudi pokazivala kako su se osjećali. Ne bi se moglo reći da je doček buran. Negdje su se čuli aplauzi, a negdje zvižduci povorka je krenula iz luke prema gradu. Povorka je lagano prolazila avenijom Canebière, glavnom ulicom u Marseilleu, te došla do Place de Berse.⁷⁷

5.2. Zadnji trenuci kraljeva života

Zadnji trenuci kraljeva života neposredno nakon atentata su opširno opisani u svim tadašnjim novinama jugoslavenskim dnevnim i tjednim listovima, a brojni opisi postoje i u dostupnoj literaturi.⁷⁸ Jedan od opisa su objavile i sljedeći dan dnevne novine Novo doba: *Na Place de Berse desio se odvratani zločin koji duboko žalosti i Jugoslaviju i Francusku i koji je izazvao gnjušenje u cijelom civilizovanom svijetu. U automobilu pored kralja Aleksandra bili su gg. Barthou i general George, član vrhovnog vojnog Savjeta. Svi su bili odlično raspoloženi. Ogromna masa svijeta oduševljeno je aklamirala Kralja Aleksandra pri prolazu povorka se kretala brzinom od 8 kilometara na sat. Odjednom, na zavijutku trga Burze, dok je prva polovina kraljevskog automobila prošla ispred republikanske konjičke garde, jedan krupan čovjek od približno 40 godina skočio je sa trotoara i potrčao prema kraljevu automobilu, koji je bilo lako prepoznati po kraljevskoj zastavi. Francuski potporučnik koji je jahao pored automobila na čelu republikanske konjičke garde, primjetio je čovjeka koji je izašao iz mase i potrčao k automobilu. Potporučnik je naglo trgnio dizgine u namjeri da se okrene i da zaustavi sumljivo lice. Međutim, ma koliko da je potporučnik brzo izveo kretanju, nije uspio da spriječi strahovitu nesreću. Atentator je uspio da ispred njega potrči, te kako je*

⁷⁶ Volkov 1983., 30.-31.

⁷⁷ Isto, 31.-32.

⁷⁸ Jareb 2006., 310.

*automobil išao veoma lagano, atentator je skočio na sami nogostup automobila i iz neposredne blizine pucao iz jednog velikog automatskog revolvera u Kralja, Barthoua i generala Georga. Potporučnik je udarcima sablje oborio na zemlju atentatora u koga je šofer kraljeva automobila bio u međuvremenu zgrabio za gušu. Ali sve je bilo prekasno. U tom momentu došlo je do strahovite panike i negodovanja. Neko je čak iz mase i pucao na atentatora. Nepregledna masa svijeta, ogorčena gnjusnim atentatom, sva izvan sebe, jurnula je prema atentatoru koji je ležao na cesti pucajući dalje, da ga linčuje. Došlo je do strahovite pomutnje. Konjička žandarmerija jurnula je u masu, dok je cijela kraljevska povorka vrlo brzo nastavila put u pravcu zgrade prefektore. Policijskim agentima jedva je uspjelo da atentatora teško ranjenog dignu sa ulice i odnesu u obližnju policijsku stražarnicu. Tu je ubrzo atentator umro.*⁷⁹

Zanimljiv podatak je da je prvi promatrač koji se bacio na atentatora je bio jedan čovjek imenom Pelicier. Morawski prenosi da je zapravo on zaslužan za rušenje ubojice na zemlju, gdje ga je počeo i udarati. Međutim, policija je odgovorila premlaćivanjem Peliciera, jer su pretpostavili da je zapravo pomagač, te su ga otpratili u lisicama na ispitivanje tijekom kojeg je podvrgnut mučenju. Nekoliko dana kasnije postalo je jasno da Pelicier nije imao veze s atentatorom. Nakon njegova puštanja, zbog teškog stanja je odmah prevezen u bolnicu. Policija u Marseilleu, ista ona koja je tukla i mučila Peliciera, sada je izrazila zahvalnost građaninu za njegovo hrabro ponašanje. Ono što su zaboravili je isprika.⁸⁰

Nadalje Novo doba prenosi: „Masu je bilo obuzelo najveće uzbuđenje i ogorčenje. Policija sa velikom teškoćom je raskrčila ulice. Kroz to je kraljev automobil stigao u zgradu prefektore. Kralj Aleksandar je odmah iznjet iz automobila i unijet u prefektov kabinet, te položen na divan. Ljekari su bili već kod ranjenika. Čim su ljekari pregledali rane, izjavili su da više pomoći nema. Kralja su iz zločinačkog atentatorova revolvera pogodila dva metka, jedan u blizini srca, a drugi u stomak, obe rane bile su smrtonosne. Kralj je izdahnuo u 16.10. sati po francuskom vremenu. Posljednje riječi koje je kralj uputio gg. Jeftiću i Spaljokoviću koji su bili pored njega bile su: „Čuvajte Jugoslaviju“. To su bile jedine riječi koje je Kralj Aleksandar izgovorio, svijestan da je konac njegovu životu. I malo poslije toga on je izdahnuo. Sat i po kasnije podlegao je ranama uslijed krvarenja i Louis Barthou, koji je u ime predsjednika francuske repulike g. Lebruna i francuske vlade radosno pozdravio dragog

⁷⁹ Novo doba (Split), 1934.

⁸⁰ Morawski 2016., 54.-55.

*gosta. Barthou je bio odmah podvrgnut operaciji. Dva puta je vršena transfuzija krvi, ali sve to nije uspjelo da ga očuva. General George je također ranjen i prema vijestima u 1 sat poslije ponoći, ne zna se hoće li ostati na životu. Prema prvim rezultatima istrage marseljske policije, atentator je ispalio Kralju Aleksandru i njegovu pratnju 6 metaka. Međutim pariški listovi donose da je ispalio oko 20 metaka.*⁸¹

Kroz daljnji rad ćemo svakako pokazati koliko je zapravo metaka pogodilo kralja, koliko je atentator ispucao metaka i druge upitne informacije koje su prenijele novine *Novo doba*. Atentat na Aleksandra bio je zapravo vrhunac njegova “kulta ličnosti” u splitskim novinama. Državna žalost je vladala šest mjeseci, od toga je šest tjedana trajala duboka žalost. Narodno predstavništvo je na sjednici donijelo odluku da će se preminuli kralj od sad zvati Viteški Kralj Aleksandar I. Ujedinitelj.⁸² Koliko se išlo do apsurdna se vidi da se za uvrede vladara u novinarstvu smatralo ako se riječ kralj u svim oblicima i izvedenicama nije pisala velikim slovom. U protivnom se gledalo kao na zločin uvrede vladara i njegove obitelji.⁸³ No uhvatimo se sada i posljednjih Aleksandrovih riječi: „Čuvajte Jugoslaviju“, moramo to uzeti s dozom sumnje zbog propagande tog vremena. Čulinović ide toliko daleko da govori da je to zaista bila dobro smišljena, ali i lažna propagandna krilatica.⁸⁴

5.3. Identitet ubojice

Nakon atentata, francuska tajna služba je pokušala ispitati Kerina. Međutim, on nije bio u mogućnosti da izgovori ni jednu riječ i još mu je lice bilo poprilično unakaženo, što je otežalo identifikaciju. Umro je oko osam sati navečer istog dana.⁸⁵ no ipak, kod atentatora su pronađeni dokumenti na ime Petra Kelemana, koji je trebao biti rodom iz Zagreba, te je po zanimanju bio trgovački putnik. Zanimljiv je podatak koje donosi *Novo doba* da su francuske vlasti u početku mislile da je atentator bio Židov ili Musliman jer je bio obrezan. No utvrdilo se da je atentator bolovao od jedne spolne bolesti, koja je zahtijevala operaciju sličnu operaciji koja se zove obrezivanje kod Židova i Muslimana.⁸⁶ Ujedno, ubojica je na tijelu imao

⁸¹ *Novo doba* (Split), 1934.

⁸² Buljan 2015., 363.

⁸³ Grgić 2009., 351.

⁸⁴ Čulinović 1961., 66.

⁸⁵ Morawski 2016., 55.

⁸⁶ *Novo doba* (Split), 1934.

zaokruženu istetoviranu lubanju i dvije prekrížene kosti te riječi na bugarskom jeziku i ćirilici, „Sloboda ili Smrt“ te „VMRO“.⁸⁷ Vodila se istraga jer su svi znakovi govorili da je putovnica krivotvorena. Iako se i par dana ranije sumnjalo da je atentator Veličko Kerin, ipak sumnje su se definitivno i potvrdile kada je Kerin utvrđen kao atentator. Novine „Novo doba“ 18. listopada donose da: *„povodom izjavljene sumnje da bi marsejski atentator, po objavljenim fotografijama mogao biti Vladimir Vlada Georgijev Černozemski poznati terorista makedonske terorističke organizacije VMRO u Bugarskoj (...) s velikom sigurnošću moglo zaključiti da je marsejski atentator zaista ovaj Georgijev. (...) Došlo se i do nepobitnog dokaza pošto su iz Marselja dobijeni daktiloskopski otisci prstiju atentatora, (...) ustanovilo se apsolutnom sigurnošću da su oni identični.“*⁸⁸ Prije ovih dokaza, brojne svjetske novine su prenosile podatke da je ubojica Hrvat. To su učinile i kanadske novine The Ottawa Evening Citizen. Dan nakon atentata novine prenose izjavu bivšeg premijera Ujedinjenog Kraljevstva Davida Lloyd Georgea koji je bio dobro upoznat s kraljem Aleksandrom. On je rekao da je s olakšanjem primio informaciju da je ubojica Hrvat. Atentat se mogao pripisati dugogodišnjem neprijateljstvu Hrvata prema srpskoj dominaciji u Jugoslaviji kada je kralj Aleksandar ukinuo ustav i postao diktator.⁸⁹

Među mnogobrojnim profesionalnim ubojicama, koje je odgojila VMRO, Veličko Kerin je bila jedna od najozloglašnijih figura. Njegovo pravo ime, Veličko Georgijev Kerin bilo je poznato uglavnom njegovim neposrednim rukovodiocima i policiji. Drugi su ga u razna vremena znali pod različitim imenima, među kojima je najpoznatije bilo Vlado Černozemski. Većina ljudi, s kojima je on imao posla, znali su ga kao „Vlado-šofer“, nadimak, koji je pokazivao njegovu profesiju. Veličko Kerin je bio srednjeg rasta, snažno razvijenog grudnog koša s pomalo riđom kosom koja je počela da se prorjeđuje: oči — svjetlo-smeđe, guste obrve, osmjeh je otkrivao rijetke žućkaste zube. Ovaj čovjek je podsećao na pomalo priprostog momka i nimalo nije -ostavljao utisak krvoločnog ubojice. Ovakvom lažnom utisku doprinosilo je i njegovo uzdržano ponašanje. On nije pio, niti je pušio. Sve ovo nije moglo da se poveže s dugačkim nizom njegovih krvavih prijestupa koji su se vukli za njim.⁹⁰ On je bio iskusni atentator, a zbog svojega je dužega boravka uz ustašku organizaciju

⁸⁷ Bornstein 1950., 178.

⁸⁸ *Novo doba* (Split), 1934.

⁸⁹ *The Ottawa Evening Citizen* (Ottawa), 97, 1934.

⁹⁰ Volkov 1983., 74.-75.

u Italiji bio i primjerom suradnje VMRO-a i UHRO-a.⁹¹

Odmah poslije atentata u Marseilleu, specijalni opunomoćenici francuske policije poslali su u Italiju, Mađarsku, Austriju, Njemačku i Švicarsku da na licu mjesta izvrše uvid i sakupe materijal o djelovanju ustaša, o pripremi marseilleskog atentata i tome slično. Od samog identiteta ubojice govorila da je VMRO u atentat umješan isto koliko i ustaše i da joj zbog toga isto toliko treba pokloniti pažnju, to ipak nije bilo učinjeno.⁹² Sama uloga Vanče Mihajlova je marginalizirana tijekom istrage zbog opadajućeg značaja VMRO-a, te se pažnja usmjerila uglavnom na ustaše. Njegovo sudjelovanju u atentatu se uzimalo u obzir samo u Jugoslaviji.⁹³

⁹¹ Jareb 2006., 306.

⁹² Volkov 1983., 76.-77.

⁹³ Morawski 2016., 71.-72.

6. TKO JE ODGOVORAN ZA UBOJSTVO LOUISA BARTHOUA?

U svom prvom izvješću inspektor Imbert je napisao da su „fotografije i kino prenosili spektakl onoga što je sigurnosna služba napravila protiv gomile.“ Američki snimatelj je snimio cijelu ceremoniju u Marseilleu, otkad se kralj iskrcao s razarača, pa sve do njegova ubojstva. Sve to je bilo prikazano u nekoliko kina i stvorilo toliku senzaciju da je francuska policija bila prisiljena zaplijeniti snimku. Dopisnik The New York Timesa ju je vidio u Londonu i nazvao čistim dokazom nemarnosti marseilleske policije.⁹⁴

U historiografiji, ali i javnosti vlada ustaljeno mišljenje da je za smrt Louisa Barthoua odgovoran Veličko Kerin. Što se na prvu ruku i čini tako. Nakon atentata, inspektor Imbert je podnio svoje drugo izvješće u slučaju smrti Louisa Barthoua. „Površno“ ranjen u blizini njegova lijevog lakta, Barthou je uspio da izađe sam iz auta. Zavili su mu ranu bez da su shvatili da je metak zapravo probio brahijalnu arteriju. U svom tom kaosu, Barthou je stigao u bolnicu dva sata poslije, te na kraju umro zbog krvarenja. Jutro nakon atentata, forenzičari su pregledali auto. U autu, po izvješću inspektora Imberta: „ 8-mm metak napravljen od crvenog bakra je nađen ispod Barthouova naslona za leđa gdje je sjedio.“ Metak je bio identičan onome koje su koristili francuski policajci, koji su odmah nakon što je kralj bio ustreljen, pucali iz svojih oružja u svim smjerovima. Veličko Kerin za izvršenje atentata je koristio drugi model oružja, Mauser, koji nije koristio navedene metke.⁹⁵

Od 10 metaka koliko se nalazilo u magazinu Mausera kojeg je rabio Kerin, 5 metaka je ranilo kralja, 4 metka su ranila generala Georgesu koji je nastojao spriječiti atentat, a zadnji metak je ranio policajca Galyja koji je nastojao nadvladati Kelemena. Iz drugog oružja otkrivenog kod Kerina, Walter 7,65 nije bio ispaljen niti jedan metak. Mogla se lako identificirati osoba koja je ranila Barthoua. Nespretni policajac koji je to napravio, u najgorem bi situaciji bio proglašen krivim za ranjavanje iz nehaja.⁹⁶

To govori i Dr. Bèroud, ravnatelj Policijskog stručnog laboratorija u Marseilleu je zaključio da je za Barthouovu smrt zaslužan metak francuskog policajca. Ovo je dovelo do

⁹⁴ Pino, Cingolani 2018., 108.

⁹⁵ Isto, 109.

⁹⁶ Gjidara, Majer i Chenu 2012., 277.

katastrofalne presude protiv francuske policije, koja je već bila pod žestokom kritikom. Nadalje, Bèroudovo izvješće je došlo i do stola istražnog suda, kada je već bila raspisana međunarodna tjeralica za dva ubojstva. Zbog toga, pravosudne i političke vlasti zemlje nisu željele povući ili ispraviti svoje optužbe, jer bi to izložilo cijelu Francusku predmetom ismijavanja. Bèroudovo izvješće je bilo zataškano usred dokumenata koji su se bavili atentatom, a ministar unutarnjih poslova je arhivirao izvješće inspektora Imberta.⁹⁷

Ovo zataškano izvješće je pronašao tek francuski povjesničar Jacques de Launay u arhivi i objavio ovo kasno „otkriće“ u svojoj knjizi „Velike kontroverze suvremene historije 1914-1945.“, skoro četrdeset godina nakon atentata. Još jedan povjesničar, član francuske Akademije, Alain Decaux je potvrdio odredbe iz ovog izvješća, te je rekao da: „policija (...) je počela pucati (...) na svaki način, najgrublji način na svijetu (...) te ovi besciljni meci dosegнули su nekoliko ljudi u gomili. U pitanju Louisa Barthoua, čija „brahijalna arterija je bila prerezana tik iznad lakta“ te „na licu mjesta su mu podvezali arteriju, ali na zapešću!“ Decaux zaključuje da: „službena tvrdnja bit će da je kralja Aleksandra i Barthoua ubio isti ubojica. To je pogrešno!“ Prije njega, još jedan autor, François Broche je također napisao da je izvješću koje je napravio Pierre Mondanel, glavni inspektor kriminalističke policije i potpredsjednik Interpola, proturječno tvrdnji da je ministar Barthou bio meta atentata i da ga je ubila ista osoba.⁹⁸

Treba navesti još jedno bitno svjedočenje, koje potvrđuje situaciju koja je zavládala u redovima policijske službe i nespretnost policajaca. To je svjedočenje Vladete Milićevića, koji je bio zadužen da vodi istragu u ime jugoslavenske vlade. Ova ključna osoba, negirajući ono što je prije napisao o tom pitanju u svojoj citiranoj knjizi, objavljenoj 1959. godine, dok je živio još u Francuskoj, gdje je postao vitezom u redu Legije časti, rekao je nakon povratka u Jugoslaviju: "policajac koji je pucao u autora napada bio je loš strijelac. Pogodio je ministra Barthoua! U istoj je izjavi napao istragu koju su tadašnje francuske vlasti vodile, sljedećim riječima: „Bila je to jedna od onih istraga čija je misija bila sakriti a ne otkriti ,sakriti odgovornost francuske vlade i njenih policijskih organa. (...)Vjerovali ili ne, nisam mogao reći istinu nigdje jer je oni ne bi objavili.“⁹⁹

⁹⁷ Pino, Cingolani 2018., 109.

⁹⁸ Gjidara, Majer i Chenu 2012., 277.-278.

⁹⁹ Isto, 278.

7. ORGANIZACIJA ATENTATA

7.1. Dogovor o atentatu i biranje atentatora

Francuska i jugoslavenska policija, koje su se uhvatile istrage marseilleskog atentata, za početak su imale tijelo ubojice i trojicu uhićenih ustaša, čija su prava imena bila Mijo Kralj, Zvonimir Pospišil i Ivan Rajić. Sva trojica su do tada boravila u logoru Janka-puszta. Figure uhićenih ustaša kao da su zaklonile sve. Istraga je sakupila veliku količinu materijala koji je ipak samo potvrđivao već poznate činjenice da su mađarske i talijanske vlasti podržavale ustaše i nizom interesantnih crta dopunili opću sliku o aktivnosti ustaške organizacije. Oko pripreme marseilleskog atentata i otkrivanja njegovih organizatora i inspiratora, istraga nije razjasnila ništa novo u odnosu na ono što je već bilo poznato iz izjava uhićenih ustaša.¹⁰⁰

Sumirajući iskaze uhićenih ustaša i dopunjujući ih drugim poznatim činjenicama, može se rekonstruirati, s velikom vjerojatnošću, vanjska strana događaja koji su doveli do atentata u Marseilleu.¹⁰¹ Brojne novine su objavile, pogotovo francuske u detaljima o posjeti kralja Francuskoj. Bogdan Krizman govori da se zbog toga sastaju Ante Pavelić, Vanča Mihailov i Ettore Conti u rimskom hotelu „Kontinental“. Na sastanku su se još nalazili i Vančini tjelohranitelji i Pavelićevi ljudi. Tu su proučeni detalji koje je dao Conti, koji je bio najbolje upućen u situaciju. Proučeni su i svi detalji i sugestije Mihailova, koji je: „ovaj zanat znao bolje od svog saveznika.“¹⁰² Prema Milićeviću taj se sastanak održao u kolovozu 1934. godine. On govori da se na tom sastanku Mihailov suprotstavio mogućnosti da se atentat izvede u Sofiji, jer se tad znalo i za kraljev put u Sofiju, jer se bojao da bi mogao biti ubijen i kralj Boris ili da bi eventualni atentat u Sofiji mogao dovesti do rata protiv Bugarske.¹⁰³ Na sastanku je odlučeno da će Veličko Kerin izvršiti atentat, a Pavelićevi ljudi će mu: „pomagati, pa i pokušati da mu osiguraju bekstvo. Samo u slučaju da Georgiev ne uspe u izvršenju svoje krvave misije, tada bi ljudi Pavelića morali da pokušaju i sami da izvrše naređenje.“ Krizman

¹⁰⁰ Volkov 1983., 74., 76.-77.

¹⁰¹ Isto, 77.

¹⁰² Krizman 1983., 381.

¹⁰³ Jareb 2006., 304.

se poziva na dva dokumenta koja je potpisao Mijo Bzik, koji govori da za naređenje atentata Kerin nije smio da nikoga obavijesti, da se ne sazna dogovor o atentatu.¹⁰⁴

24. rujna 1934. godine u mađarskom gradu Velika Kanjiža u zgradi broj 23 u ulici Miklósa Horthyja, gdje su neko vrijeme živjele ustaše, koje su prije toga bile u Janka-pusztu, došao je jedan od ustaških vođa, Mijo Bzik. On je donio naređenje Ante Pavelića da izdvoji tri čovjeka za izvršenje važnog zadatka.¹⁰⁵ Vjekoslav Servatzy govori da je on skupio 10 najvjernijih ljudi ustaškom pokretu te im obrazložio u čemu je riječ, te kada je pitao tko će se dobrovoljno javiti za to, svi su se ustali. Servatzy govori da je tad: „(...) izabrao tri koja su najbolje zadovoljavali, i to: Zvonko Pospišil, Mijo Kralj i Rajić, (...)“.¹⁰⁶ Ipak, Bornstein donosi svoj podatak kako su odabrana ta trojica ustaša za atentat u Marseilleu. U Janka-pusztu je između trideset i četrdeset muškaraca vuklo iz torbice crne i bijele kocke. Oni koji su izvukli bijele kocke su ispalili iz igre, a ostali su igrali sve dok tri čovjeka nisu pobijedili. Pospišil, Kralj i Rajić su poslije uhićenja priznali da su crne kockice označavale odabiranje za misiju eliminiranja ustaških neprijatelja, ali navodno nisu znali tko će biti njihova žrtva.¹⁰⁷ Taj podatak potvrđuje i Novo doba: *(...)uhapšeni u Marseillu dalje izjavljuju da se je kocka izvlačila uvijek kad se je imao neko da ubije.*¹⁰⁸

Mijo Kralj je igrom slučaja postao članom ustaške organizacije. 1923. godine u jeku svjetske gospodarske krize, on je ilegalno prešao preko granice u Austriju u potrazi za poslom i tamo je bio uhićen. U zatvoru mu je jedan od zatvorenika savjetovao da se obrati za pomoć Ivanu Perčeviću. Ovaj ga je stvarno oslobodio i uputio u Mađarsku, gdje je dospio u logor Janka-pusztu. Ovdje se Kralj u početku bavio poljoprivredom, a kasnije su ga osposobili da radi kao automehaničar u Budimpešti. 1934. godine se nalazio u Velikoj Kanjiži zajedno s drugim ustašama. Kralj je više puta sudjelovao u ilegalnom prebacivanju oružja i streljiva preko jugoslavenske granice. On je zaslužan za priprema eksplozije u policijskoj stanici u Koprivnici u ljeto 1934. godine. Sudbina Ivana Rajića je bila nešto složenija. Početkom 1929. godine emigrirao je u Južnu Ameriku u potrazi za poslom. Ovdje u San Paolu u Brazilu pristupio je hrvatskim nacionalistima, među kojima su ustaše uskoro stvorile svoju

¹⁰⁴ Krizman 1983., 381.-382.

¹⁰⁵ Volkov 1983., 77.

¹⁰⁶ Jareb 2006., 304.-305.

¹⁰⁷ Bornstein 1950., 166., 174.

¹⁰⁸ *Novo doba* (Split), 1934.

organizaciju. Ipak se 1932. godine, s još dvadesetak drugih emigranata, uputio u ustaške logore u Europi, a na kraju završava u Janka-pushti.¹⁰⁹

Zvonimir Pospišil je jedini od sve trojice imao stalno zanimanje automehaničara, a nekoliko razreda osnovne škole činili su ga najobrazovanijim od njih. On je rano pristupio nacionalističkim krugovima i bio je jedan od prvih ustaša. On je 1929. godine sudjelovao u političkom ubojstvu zbog čega je kasnije osuđen na smrtnu kaznu, pa je bio prisiljen da pobjegne u inozemstvo, u Italiju. Ovdje se on neko vrijeme nalazio u ustaškim bazama u Zadru i Rijeci, koji su tada bili pod talijanskom vlašću, a zatim upućen u Mađarsku, gdje je u početku živio u Janka-pushti, a zatim u Budimpešti, gdje je uživao potpuno povjerenje Gustava Perčeca, čiji je bio tjelohranitelj. On je više puta uspješno prelazio jugoslavensku granicu s eksplozivom i oružjem i bio je na odličnom glasu kod ustaških glavešina, od kojih je mnoge znao osobno.¹¹⁰

7.2. „Pedantnost“ Eugena Dide Kvaternika

Volkov isto ide s podatkom da nijedan od tih ustaša nije znao koji im je zadatak bio namijenjen i nisu se unaprijed spremali za njegovo izvršenje. U skladu s naređenjima koja su dobili oni su u različite dane otputovali iz Velike Kanjiže i sreli se u Budimpešti na željezničkoj stanici 27. rujna u popodnevnim satima. Mijo Bzik koji ih je ovdje dočekaao dao im je mađarske putovnice s lažnim imenima, kartama do Züricha, prvog cilja njihovog puta i instrukcijama o susretu s ustaškim opunomoćenikom, od koga je trebalo da dobiju daljnje upute. Trojica ustaša su tog istog dana stigli u šest sati navečer u Beč, gdje su se odmah ukrcali u drugi voz, koji ih je 28. rujna u podne dovezao u Züricha.¹¹¹ Tu se i održao sastanak Eugena Kvaternika i Velička Kerina s trojicom ustaša. Tom prigodom upoznati su s naređenjem poglavnika i razrađen je plan akcije.¹¹² Bornstein donosi i sadržaj pisma u kojem je govori da je pisalo „izvršite bez prigovora sva naređenja, koja ćete dobiti od nositelja ovog pisma. Poglavnik.“¹¹³ Novine Novo doba 2. studenog 1934. godine donose svoju verziju pisma: „*Poglavnika Pavelića koje je datirano u Italiji. prema priznanju svih trojice atentatora*

¹⁰⁹ Volkov 1983., 78.

¹¹⁰ Isto, 78.

¹¹¹ Isto, 78.-79.

¹¹² Jareb 2006., 308.

¹¹³ Bornstein 1950., 175.

*u toj zapovijedi između ostalog je bilo i ovo: Kao vrhovni šef organizacije naređujem vam da se u svemu pokoravate naredbama mog delegata, koji će vam pokazati ovu zapovijed i da slušate njegove zapovijedi, koje će vam izdavati moj opunomoćeni izaslanik.*¹¹⁴

Ustaše nisu poznavale ovog čovjeka, na čijem su raspolaganju bili, ali jugoslavenskoj i francuskoj policiji kasnije nije bilo teško da utvrde njegovo pravo ime, Eugen Kvaternik. Napustivši krajem 1933. godine Jugoslaviju, gdje je već skrenuo na sebe pažnju policije Kvaternik je sav uronio u rad ustaških organizacija. Njegove funkcije su bile mnogobrojne. U Njemačkoj, gdje je najprije živio neko vrijeme, zajedno s Brankom Jelićem izdavao je ustaške novine, više puta se sretao s Antom Pavelićem i drugim ustaškim vođama. Povjerenje u njega je raslo pa je uskoro postao blagajnik ustaške organizacije. Bio je povezan sa stalnim prelascima iz Njemačke u Italiju, iz Italije u Švicarsku itd. Sposobnost i spretnost Eugena Kvaternika su i utjecale na njegov izbor za sudionika atentata na kralja Aleksandra, kojemu je bila dana jedna od glavnih uloga.¹¹⁵ Osim toga, Kvaternik je tečno govorio francuski, što je olakšalo samo kretanje grupe.¹¹⁶

Kasnije, Švicarska policija je uspjela da sazna za neka njegova djela u Švicarskoj, gdje je bio sredinom rujna 1934. godine, vršeći razne financijske operacije: 17. i 18. rujna u Lausannei je mijenjao velike svote švicarskih franaka za mađarsku, austrijsku i poljsku valutu i poslao nekoliko doznaka u SAD i Belgiju. Noć 18. i 19. rujna ponovo je u Bernu, a 23. je ponovo bio u Lausannei. Zatim je na nekoliko dana nestao. Ponovo se pojavio između tek 27. rujna kada je doputovao u Švicarsku iz Italije. Ali ovog puta nije bio sam: s njim je bio Veličko Kerin.¹¹⁷

Noć između 27. i 28. rujna Kvaternik i Kerin su proveli u hotelu St. Gotthard u Zürichu, gdje je u podne Kvaternik dočekaao trojicu Miju Kralja, Zvonimira Pospišila i Ivana Rajića koji su doputovali iz Mađarske. Vođa grupe bio je Eugen Kvaternik koji je tijekom narednih dana plaćao sve račune, davao im džeparac i rukovodio svim daljim akcijama. Grupa je, ne zadržavajući se u Zürichu, otputovala u Lausanneu, gdje je stigla u drugoj polovini dana 28. rujna 1934. Smjestio je svoje štićenike u hotelu Des Palmiers, dok je on odsjeo u

¹¹⁴ *Novo doba* (Split), 1934.

¹¹⁵ Volkov 1983., 79.-80.

¹¹⁶ Pino, Cingolani 2018., 102.

¹¹⁷ Volkov 1983., 80.-81.

drugom.¹¹⁸ Ujedno, Eugen Kvaternik je odveo trojicu u nekoliko dućana odjeće i obuće, kako bi obnovili svoju garderobu. Naredio im je da maknu sve naljepnice i etikete s obuće s njihove nove garderobe. Staru odjeću je ostavio u novom kupljenom koferu, gdje su stavljena i dva revolvera, koje je Kvaternik donio iz Italije.¹¹⁹ Kofer su ostavili u garderobi na stanici u Lausannei, a ujutro slično je urađeno i sa starom odjećom Velička Kerina. Kofer s njegovim stvarima je ostavljen u hotelu St. Gotthard u Zürichu. Navečer 29. rujna grupa je napustila Lausanneu, brodom preplovila Ženevsko jezero i iskrcala se na francusku obalu.¹²⁰ Da ne bi privukao pažnju, Kvaternik je grupu podijelio na dva dijela. On se s Kraljem i Pospišilom iskrcao u Thonon-les-Bainsu, gdje su trebali uhvatiti brzi vlak za Pariz. Sve do odlaska vlaka, šetali su se na obali ženevskog jezera, jer im je Kvaternik savjetovao da se ne pojavljuju u gradskim kavanama. S druge strane Rajić i Veličko su otišli brodom do Evian-les-Bainsa, pa su se tek onda zaputili do Thonon-les-Bainsa, gdje su na različitim stanicama sjeli u isti vlak, koji je u osam sati navečer polazio za Pariz.¹²¹ U vlaku su članovi grupe dobili nove čehoslovačke putovnice u zamjenu za stare mađarske. Sada je Kralj bio Gusek, Pospišil je bio Novak, a Rajić je bio Beneš, a Kerin je uzeo sad putovnicu pod imenom Suk, tako su i počele da ga zovu ustaše. Eugen Kvaternik je koristio germaniziran oblik svog imena Egon Kramer.¹²² Kvaternik im je dao baš čehoslovačke putovnice zato što građani Čehoslovačke po sporazumu s Francuskom nisu morali imati vizu, pa su tako ustaše izbjegle jednu formalnost pri kojoj je mogla biti opažena sumnjivost njihovih dokumenata.¹²³

Kvaternik je cijelu grupu vodio s krajnjom predostrožnošću. Ne došavši do Pariza, oni su ujutro 30. rujna sišli iz vlaka u Fontainebleau i sjeli u autobus koji ih je 3. listopada doveo do Pariza. To su uradili jer grupa stranaca će vjerojatno manje privući pažnju francuskih detektiva u Fontainebleau nego na Pariškoj željezničkoj stanici.¹²⁴ Po dolasku u Pariz, zbog bolje organizacije grupa je ponovo bila podijeljena. Kvaternik je Rajića i Kerina smjestio u jedan hotel Regina Family, a Pospišila i Kralja u drugi hotel. Sva četvorica su veći dio vremena provodili u svojim hotelskim sobama gdje ih je posjećivao Kvaternik koji je bio odvojen od njih. Kvaternik im je podobno objasnio način putovanja metroom i kako se treba

¹¹⁸ Isto, 81.

¹¹⁹ Pino, Cingolani 2018., 102.

¹²⁰ Volkov 1983., 81.

¹²¹ Desbons 1983., 2.

¹²² Bornstein 1950., 175.

¹²³ *Novo doba* (Split), 1934.

¹²⁴ Bornstein 1950., 175.

ponašati na javnim mjestima u Francuskoj, ponekad je s njima izlazio u šetnju, ali uvijek je bio jako oprezan, što je preporučivao i drugim. Kvaternik je nekoliko puta odlazio s Kerinom.¹²⁵ Zanimljiv je i dio iskaz Kralja koji je dao u policiji, gdje se vidi još bolje s kolikom pedantnošću je Kvaternik vodio grupu. On je naredio Kralju par dana prije nego što su došli u Pariz da pusti bradu, a u Parizu mu je rekao da je obrije. Ujedno, uzeo mu je i više kišnih ogrtača u različitim bojama te rekao da ih na izmjenice nosi.¹²⁶

7.3. Misteriozna lijepa plavka

Kvaternik je u Parizu bio ne samo tutor četvorice terorista, već i veza između njih i još jednog lica koje se pojavilo na sceni tek ovdje i djelovao kao neposredni rukovodilac cijele operacije. Pokušaji francuske i jugoslavenske policije da otkriju pravo ime i mjesto odakle je on došao u Pariz, bili su uzaludni. U hotelu gdje je boravio pokazao je čehoslovački pasoš na ime Jana Vudračeka. Zajedno s njim bila je plava žena tridesetih godina prijavljena u hotelu kao njegova žena Marija Vudraček. Od terorista vidjeli su ga samo Kerin i Kralj kojima je bio predstavljen u Marseilleu pod imenom Petar. Istina, Kralj ga je na brzinu vidio na ulici u Parizu. Pažnju na njega skrenuo mu je Kvaternik koji je rekao: „Ovo je naš rukovodilac. Zove se Petar“. Petar je imao oko 45 godina. Francuska policija je utvrdila da je dobro govorio talijanski. Neki su čak tvrdili da je ličio na Antu Pavelića. Drugi su odricali bilo kakvu sličnost. Pokušaji da se njegova ličnost identificira s drugim poznatim „radnicima“ bili su neuvjerljivi. Engleski povjesničar Graham, a posle njega i Cserenyey, pretpostavljaju da je njegovu ulogu mogao da vrši „sam“ Ante Pavelić. U vezi s drugim pretpostavkama u ulozi „Vudračekovih“ nastupili su ustaša Antun Godina i njegova žena Stana. Prva pretpostavka je malo vjerojatna.¹²⁷

Vladeta Milićević, koji je sudjelovao u ispitivanju marseilleskog atentata, kasnije je tvrdio da je uspio da identificira bračni par Godina sa Vudračekovima. 1937. godine Milićević je poslan u Italiju. Ovdje je on od jednog od svojih agenata dobio fotografije na kojoj su bile mnoge ustaše. Ove fotografije su mu omogućile da utvrdi da su se pod imenom Vudračekovi

¹²⁵ Volkov 1983., 81.-82.

¹²⁶ *Novo doba* (Split), 1934.

¹²⁷ Volkov 1983., 82.-83.

skrivali Antun i plavuša Stana Godina.¹²⁸ Bračni par Godina su imali u atentatu na kralja Aleksandra su ulogu dostavljanja ilegalnog prenesenog oružja ustašama, te su po izvršenju zadatka brzo napustili Francusku.¹²⁹

Istraga i tadašnji tisak, veliku su pozornost dali tajanstvenoj plavuši. O njoj je sam Pavelić pisao u svome romanu, gdje ju je nazvao lijepom plavkom. Misterija se uvijek dobro prodaje, pa se od početka vidjelo da se radi o priči koja bi mogla podizati naklade novina i knjiga. Lijepa plavka je prikazana kao tajanstvena teroristkinja. Logično je pretpostaviti da je Pavelić zapazio „medijsku slavu” lijepo plavke, što je tijekom svojega boravka u torinskoj tamnici nastojao iskoristiti pisanjem romana pod naslovom *Liepa plavka*. Pavelićevi romansirani prikazi atentata i događaja oko njega nisu imali mnogo zajedničkog sa stvarnim događajima. Ipak je taj roman ustaškom pokretu dobro poslužio kao snažno promidžbeno sredstvo među hrvatskim iseljeništvom u objema Amerikama ali i u domovini, gdje su primjerci romana ilegalno uneseni i čitani.¹³⁰ Ni novine *Novo doba* nisu ostale pri tome ravnodušne te pišu o istrazi za tajanstvenom plavom damom: „*U krugovima bliskim direktoru javne bezbjednosti izjavljuje se da policije svih evropskih država živo tragaju za tajanstvenom plavom Slovenkom, koja je bila u vezi s atentatorima i prenosila im oružje, te se može računati da će ona za najskorije vrijeme biti pronađena i uhapšena.*“¹³¹

Vladeta Milićević o paru Godina donosi neke podatke. Ante Godina, rodom iz Sušaka, još prije Prvog svjetskog rata emigrirao iz Hrvatske u SAD. Dugo je živio u Chicagu i pripadao poznatoj gangsterskoj bandi Al Caponea i bavio se falsificiranjem dokumenata. Ovdje se upoznao sa Stanom, Amerikankom hrvatskog porijekla i oženio se njome. Otprilike 1929. ili 1930. godine su se uključili u ustaški pokret i otputovali u Italiju gdje su aktivno sudjelovali u ustaškim akcijama. Kasnije za vrijeme Drugog svjetskog rata Antun Godina je bio jedan od glavnih ljudi tajne policije NDH i načelnik Pavelićevog osobnog osiguranja. Objavljujući sve ove detalje Milićević ipak ne objašnjava kako je uspio da na fotografijama prepozna lica ljudi koje nikada u životu nije vidio.¹³² Ipak, potvrda da se to zaista radi o paru Godina je i saslušanje Oktavijana Svježića pred UDB-om potkraj rata. On je naveo da mu je predratni pripadnik ustaša Drago Gregorić 1943. ili 1944. godine u Zagrebu rekao „daje s

¹²⁸ Isto, 82. -83.

¹²⁹ Jareb 2006., 308.

¹³⁰ Isto, 321.-322.

¹³¹ *Novo doba* (Split), 1934.

¹³² Volkov 1983., 82.-83.

Kvaternikom Eugenom sudjelovala pri organiziranju atentata na bivšeg kralja Aleksandra i Lijepa Plavojka, što mi je i ranije još bilo poznato, no tom prilikom mi je isti rekao, daje to žena Ante Godine, od prilike 40 godina i daje vrlo lijepa.“¹³³

7.4. Podjela atentatora u dvije skupine

Početak listopada u Parizu se skupilo sedam ljudi. U Parizu su ostali do 6. listopada kada je došlo do novih pomicanja. Tog dana, Pospišilu i Rajiću bilo je naređeno da otputuju u Versailles, gdje su odsjeli u hotelu Zlatni lav. Pospišil i Rajić, kao i ranije, nisu imali naređenje u vezi s njihovom posjetom Francuskoj i zadatkom koji je trebalo da se izvrši. Rastali su se s ostatkom grupe, a ništa nisu znali o daljnjim akcijama i premještanjima.¹³⁴ Kvaternik im je savjetovao da razgledaju dvorac i okolicu, te da se zatim zapute prema Fontainebleau i da na „Poste Restante“ izvide je li ima njegova pisma, koje je tamo trebalo biti ostavljeno u poštanskom uredu s daljnjim naređenjima,¹³⁵ kao i da se jave kod opere u Parizu gdje je Kvaternik obećao da će ih čekati jednog od sljedećih dana. To potvrđuje i njihovi iskazi koje su prenijele novine Novo doba.¹³⁶

Isto tako, 6. listopada Kvaternik je zajedno s Kerinom i Kraljem otputovao iz Pariza u Avignon. Uoči odlaska Kvaternik je dao na garderobi Gare Saint Lazare stanice kofer s nošenom odjećom u kome su pored toga bili dva revolvera Mauser, dva revolvera Walter i četiri bombe označene ustaškim znakom. Prije odlaska ponovo je Kerinu i Kralju zamijenio putovnice, davši im opet čehoslovačke, ali pod drugim imenom: Kerin je sada po putovnici bio Kelemen, a Kralj Malny. Navečer su stigli u Avignon gdje su ubrzo doputovali i Vudračekovi. U Avignonu su prenoćili jednu noć i iza toga se su Petar, Kvaternik, Kerin i Kralj ujutro 7. listopada autobusom su pošli u Marseille. Tu je Kvaternik Kerinu i Kralju dao po 1.500 franaka i kupio dva kompasa. Nakon toga su se zaputili u Aix-en-Provence, gdje su Kerin i Kralj odseli u hotelu „Modern“, a Petar u hotelu „Negrecoste“. Kvaternik se vratio u Avignon, odakle je sljedećeg jutra doputovao u Aix-en-Provence s Marijom Vudraček.¹³⁷

¹³³ Jareb 2006., 321.

¹³⁴ Volkov 1983., 83.

¹³⁵ Desbons 1983., 4.

¹³⁶ Volkov 1983., 83.

¹³⁷ Isto, 83.-84.

Kralj govori tek kad je stigao u Aix-en-Provence je saznao točno što se od njega traži. Kakvu su naredbu dobili Pospišil i Rajić nije znao.¹³⁸

7.5. Završna faza organizacije atentata

8. listopada organizacija atentata su ulazile u završnu etapu. Tog dana Petar, Kerin i Kralj su pošli do Marseillea da pažljivo prouče rutu kojom je sljedećeg dana trebalo da prođe kralj Aleksandar i da definiraju mjesto atentata. Posjetili su luku i razne gatove, te su ručali u Staroj luci i hodali uzduž La Canebière. Petar im je kupio mapu grada i novine koje su imale itinerar kralja Aleksandra poslije iskrčavanja u luku.¹³⁹ Kerinu je bilo zapovjedbno da ubije kralja Aleksandra, a Kralj je dobio naredbu da baci bombu u gužvu ljudi da bi prouzrokovao paniku i dao Kerinu mogućnost da pobjegne. Vrativši se u Aix-en-Provence, u drugoj polovini dana, precizirali su svoje uloge, po već napravljenom planu.¹⁴⁰ Najvjerojatnije je Kerin znao da će izvršiti atentat već nakon sastanka u „Kontinentalu.“ Kralj u svome iskazu rekao da je već kad je stigao u Aix-en-Provence znao za atentat. Naravno moguće je da je Kralj znao na koga se vrši atentat već u Mađarskoj, ali je dao krivi iskaz da smanji krivicu sa sebe. No, treba uzeti u obzir iskaze uhićenih Pospišila i Rajića, te činjenicu da su sva trojica ustaša posebno ispitana i da su svi rekli u početku nisu znali na koga se vrši atentat. Sama pedantnost Eugena Kvaternika, na neki način to potvrđuje. On je svakako na razne načine htio prikriti svoj dolazak u Francusku, pa je moguće da nije ni trojici ustaša rekao pravi razlog dolaska u Francusku do određenog trenutka. U rimskom hotelu „Kontinentalu“ je isto tako odlučeno da što manje ljudi saznaju za atentat. Stoga se svakako čini realna mogućnost da je do dolaska u Aix-en-Provence, Kralj samo znao da spremaju atentat, ali ne i na koga.¹⁴¹

Navečer 8. listopada Kvaternik je došao u sobu kod Kerina i Kralja da da posljednja naređenja. Kvaternik je rekao da su dobili zadatak i da sutra treba da ga ispune. Potrebno oružje dobit će od Godine kome treba da se jave sljedećeg dana, u sedam sati, koji će im dati dopunska naređenja.¹⁴² Zanimljiv podatak u iskazu Mije Kralja je da je on trebao izvršiti atentat i tek onda ako on ne uspije, u akciju je trebao krenuti Kerin, no sve to se čini malo

¹³⁸ *Novo doba* (Split), 1934.

¹³⁹ Bornstein 1950., 176.

¹⁴⁰ Volkov 1983., 84.

¹⁴¹ *Novo doba* (Split), 1934.

¹⁴² Volkov 1983., 84.

vjerojatnom informacijom.¹⁴³ Sam Kvaternik ih napušta. Te iste večeri Kvaternik je taksijem otputovao u Avignon, a odatle vozom preko Liona u Švicarsku. Ujutro 9. listopada on je već bio u Montreuxu, gdje je u dva sata popodne došao na poštu da podigne pošiljke koje su stizale na njegovo ime, koje je on sam poslao dok je boravio u Švicarskoj prije odlaska u Francusku. Time si je htio na neki način osigurati alibi.¹⁴⁴

Rano ujutro 9. listopada Kerin i Kralj su se javili Vudračekovima u hotelu „Negrecoste“.¹⁴⁵ Ovdje su od para dobili oružje: po dva revolvera, jedan marke Mauser, jedan marke Walther i po jednu bombu svako. Kralj govori da ne zna tko su govori samo da se radi o: „jedan meni nepoznat čovjek i jedna lijepa žena.“¹⁴⁶ Kerinove riječi uputstva prema Kralju su bile kratke. Prema njegovim naređenjima oni su za izvršenje zadatka trebali da otputuju u Marseille u jedan sat popodne i postupe po unaprijed određenom planu. Tako su i postupili.¹⁴⁷ Kerin i Kralj su došli autobusom do centra Marseillea, te su se zaputili prema ulici La Canebière i oko dva sata po podne pomiješali se s gomilom koja se okupila da dočeka kralja Aleksandra.¹⁴⁸ U to vrijeme Vudračekovi su već bili daleko. Nakon što su predali teroristima oružje i posljednja uputstva, napustili su hotel. Posljednje što je francuska policija uspjela da utvrdi o njima bilo je da su viđeni negdje oko 9 i 40 ujutro na autobuskoj stanici Aix-en-Provence. Dalje se njihovi tragovi gube. Nesumnjivo je da su se oni unaprijed pobrinuli za svoju sigurnost. Sredinom dana, kada je trebalo da se izvrši atentat, moguće je da ih nije bilo u Francuskoj.¹⁴⁹

7.6. Pospišil i Rajić

U međuvremenu između 7. i 8. listopada Pospišil je došao u Pariz, gdje je bezuspješno pored zgrade opere čekao Kvaternika. 9. listopada prema dobivenim instrukcijama Pospišil i Rajić su se uputili u Fontainebleau, gdje su očekivali da na pošti nađu pismo s naređenjima za daljnje akcije, no pisma nije bilo. Zbog toga su otišli u Pariz i oko dva sata po podne došli

¹⁴³ *Novo doba* (Split), 1934.

¹⁴⁴ Volkov 1983., 84.

¹⁴⁵ Isto, 84.

¹⁴⁶ *Novo doba* (Split), 1934.

¹⁴⁷ Volkov 1983., 84.

¹⁴⁸ Pino, Cingolani 2018., 103.

¹⁴⁹ Volkov 1983., 84.

kod opere gdje su očekivali susret s Kvaternikom, no on se nije pojavio. Pošto su čekali oko dva sata odlučili su da nekako ubiju vrijeme, pa su otišli u najbliže kino.¹⁵⁰

Rekonstruirajući događaj koji se dogodio 9. listopada ne može, a da se ne primijete neke neobičnosti. U vrijeme dok je razarač Dubrovnik s kraljem Aleksandrom na palubi prilazio sidrištu, neposredni organizatori atentata na kralj, Kvaternik i Vudračekovi su bili već daleko, van domaka francuske policije. S teroristima je bilo sasvim drukčije. Pospišil i Rajić su bili u potpunoj neizvjesnosti, gdje su očekivali Kvaternika, pored zgrade opere. Malo je vjerojatno da je on njih zaboravio iz nemarnosti. On je u tom razdoblju bio u Montreauxu, da si osigura alibi. Njegova „zaboravnost“ može da ima samo jedno objašnjenje: obojica ustaša su svjesno i namjerno ostavljeni na milost i nemilost sudbini u nepoznatom gradu, u zemlji čiji jezik nisu dobro znali, bez ikakvih naređenja i instrukcija, bez karata za povratak, bez objašnjenja kako da se izvuku iz Francuske, u slučaju da to zatreba. Dat im je samo novac. Sve ovo bilo je u suprotnosti s onim što je Kvaternik govorio njima na početku putovanja, pazeći ih i brinući se o njima na svakom koraku. Stoga je logično zaključiti da je sve to ulazilo u opći plan operacije.¹⁵¹

To što je u vezi s Pospišilom i Rajićem bila unaprijed smišljena „zaboravnost“, još više je padala u oči u slučaju Kerina i Kralja. Njihovi neposredni organizatori, koji su do detalja isplanirali atentat, brižljivo odredili zadatke i akcije svakog od terorista odredili čak i mjesto na trotoaru gdje su trebali da čekaju dolazak kralja Aleksandra, ponovo su „zaboravili“ vrlo važnu sitnicu: da kažu što treba da rade poslije atentata. Nikakve mjere, koje bi omogućile teroristima da se sakriju poslije izvršenja zadataka, nisu bile poduzete. Istina, pored toga što su im dali pare, imali su ih i kompase. Teško je zamisliti s kakvim ciljem je to bilo urađeno, ali je jasno da je u ovoj prilici to bilo nekorisno. Bilo bi mnogo korisnije da su im kupili karte za povratak, ili pak rekli, gdje bi i kako mogli da se sakriju makar za prvo vrijeme. O zaboravnosti, u ovom slučaju, teško da se moglo govoriti.¹⁵²

¹⁵⁰ Volkov 1983., 85.

¹⁵¹ Isto, 85.

¹⁵² Isto, 86.

7.7. Odvijanje atentata

Što se više bližio odlučujući trenutak, Kralj je bio sve uznemireniji, te je bio potresen mislju da bi pucajući mogao pogoditi mnoge osobe.¹⁵³ Ali, tu svoju malodušnost nije smio da prizna Kerinu. Vidio je da je Kerin sasvim drugačiji. Kerin je bio pun hladne i surove odlučnosti da stvar završi, bez obzira na ishod. Njegovo ranije terorističko iskustvo je moralo da mu stavi do znanja da ovog puta neće uspjeti da izađe živ. Bez obzira na to, on je nastavio da prati unaprijed određen plan atentata, ne gubeći prisebnost.¹⁵⁴

Uzbuđenje je raslo i Kralj više nije mogao da šuti. Trudeći se da prikrije svoje glavne misli, on je u zavijenoj formi počeo da razvija misao o opasnosti zamišljenog atentata po okolinu, ukazujući na prisustvo mnogih žena i djece u gomili.¹⁵⁵ U svom iskazu, Kralj govori da: „(...) u posljednjem momentu izgubio sam snagu da izvršim grozno djelo. Na dan kada se atentat imao izvršiti, počeo sam se kolebati. Masa je bila gusta. Naročito na onom mjestu koje smo izabrali za atentat. Prestrašio sam se žrtava toliio nevinih koji bi u slučaju atentata poginili, te sam Georgijevu tiho prišapnuo svoju misao. On je problijedio i samo me strašno pogledao i stiskao mi ruku tako da me je zabolilo. Prepao sam se da me ne ubiju, ako se iznevjerim svom zadatku. Usprkos tome dao sam mu razumjeti da po svoj prilici neću moći pucati. Kad je vidio da neće moći ništa učiniti, odnosno da će izgubiti previše vremena prepirajući se, a što bi bilo i opasno jer ne bi naravno ostalo nezapaženo i jer je uvidio da bi bilo nepromišljeno da mi što učini, odlučio se da on izvrši atentat.“ Moguće je da je Kralj pokušao glavnu krivicu prebaciti sa sebe na mrtvog Kerina.¹⁵⁶

Naišavši na takav otpor, Kralj je suzbio svoj strah i riskirao. On nije želio da dijeli sudbinu Kerina, koja je praktično bila riješena. Iskoristivši veliku gužvu, on se neprimjetno sakrio od Kerina. Kralj je to vjerojatno učinio u posljednjem trenutku, kada je pažnju Kerinu odvukla povorka kralja Aleksandra, koja se približavala. Iza 16 sati 9. listopada 1934. godine odjeknuli su pucnji koji su prekinuli život kralja Aleksandra i Luja Barthoua. Pri tom je poginuo i ubojica Veličko Kerin,¹⁵⁷ koji je preminuo sat vremena kasnije u policijskoj postaji, te mu nije bila pružena hitna pomoć. Načelnik policije Pierre Cals je to pokušao i obrazložiti:

¹⁵³ Desbons 1983., 26.

¹⁵⁴ Volkov 1983., 86.

¹⁵⁵ Isto, 86.

¹⁵⁶ *Novo doba* (Split), 1934.

¹⁵⁷ Volkov 1983., 87.

„...Ubojica još nije bio mrtav. S jedne strane je bilo poželjno prenijeti ga u naše urede, da ga se pokuša preslušati, a s druge strane da ga se izbavi od bjesa gomile. Pod takvim okolnostima mi smo ga predali Sigurnosnoj službi.... U našem uredu mi smo dali ubojicu sasvim svući i oduzeli smo mu odjeću i razne predmete, koji su spomenuti u našem zapisniku o ustanovljenju ovog očiglednog zločina.“¹⁵⁸ Način na koji je Kerin se uspio približiti kralju je da je prišao kralju s buketom cvijeća, gdje je i sakrio oružje dok je vikao na francuskom „Živio kralj“. Iznenada je Kerin skočio s desne strane na papučicu automobila, te iz revolvera ispucao više metaka u smjeru kralja.¹⁵⁹

Nakon što se sakrio u gomili, Kralj se potrudio da što prije napusti opasnu zonu. Njegova izjava o tome što je poslije toga radio su dosta nejasne i ne ulijevaju potpuno povjerenje. Po njegovim riječima nakon što je pobjegao od Kerina, uputio na autobusku stanicu i otputovao u Aix-en-Provence, u hotel Modern, gdje je proveo posljednja dva dana. Izjave očevidaca, koje u potpunosti potvrđuju ovu verziju, ne slažu se s njim samo na jednom mjestu, i to baš oko vremena njegovog povratka u hotel. Prema njegovom svjedočenju, on se vratio u svoju sobu oko šest sati navečer. Ostaje nejasno pitanje gdje je Kralj bio u trenutku atentata, u Marseilleu ili na putu u Aix-en-Provenceu.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Desbons 1983., 21.

¹⁵⁹ Morawski 2016., 52.

¹⁶⁰ Volkov 1983., 87.

8. TIJEK UHIĆENJA ATENTATOROVIH POMAGAČA

8.1. Potraga za preostalim atentatorovim pomagačima

Odmah nakon izvršenja atentata, francuske službe sigurnosti su krenule u potragu za preostalim atentatorovim pomagačima. Na udaru francuskih vlasti našli su se pripadnici hrvatske zajednice u Francuskoj. U satima i danima koji su slijedili atentat uhićeno je više Hrvata, ali i drugih za koje se je mislilo da bi kao politički emigranti mogli biti umiješani u atentat. Od istaknutijih pripadnika oporbe koji su živjeli u Parizu uhićeni su Radićev sin Vladimir te Svetozar Pribičević.¹⁶¹ Pribičević je bio laka meta za optužbe, pogotovo jer je godinu dana prije objavio knjigu Diktatura kralja Aleksandra i održavao je kontakte sa Srbima i Hrvatima koji su živjeli u Jugoslaviji.¹⁶² Svoje uhićenje i postupak francuske policije prema njemu je opisao u tekstu što ga je kao prilog uputio Augustu Košutiću. Tu govori: „Doživio sam ovde stvari, koje nikad nisam smatrao za moguće. Kralj je ubijen u 4 sata popodne, a već u 10 sati u večer je sam bio uhapšen i odveden u prefekturu, gde sam u jednom zadimljenom hodniku proveo dva dana i dve noći, a da se nisam mogao ni ispružiti, a kamoli oka sklopiti. Kad sam tražio, da mi se donese posteljina kod kuće, pitao me komesar policije da li hoću i žensku, da mi dovedu. U međuvremenu obavili su pretres kod mene i odneli su svu korespondenciju. U policiji sam zateko još 14 sunarodnjaka, denunciranih od poslanstva, među njima i Radićeva sina Vlatka, koji naravno nisu imali nikakve veze s atentatom.“¹⁶³

8.1.1. Potraga i uhićenje Mije Kralja

O samom tijeku potrage su opširno izvještavali svjetski i jugoslavenski mediji. Znamo, da je Kralj nakon atentata ostao u svojoj sobi u hotelu Modern do večeri. Očigledno, još uvijek se nadao da će doći neko od njegovih nadređenih da mu izda daljnja naređenja. To mu je bilo neophodno potrebno, jer se mučio razmišljajući što dalje da radi, gdje da krene i što da poduzme. Ne poznavajući grad ni jezik, on je konačno donio jedinu moguću odluku, da se vrati istim putem kojim je i došao u Francusku.¹⁶⁴ U svojoj hotelskoj sobi je sakrio dvije

¹⁶¹ Jareb 2006., 317., 320.

¹⁶² Morawski 2016., 69.

¹⁶³ Matković 1995., 258.

¹⁶⁴ Volkov 1983., 88.

bombe i pištolj ispod jastuka, te je zadržao drugi. Policija je našla oružje 14. listopada prilikom pretresa sobe. Kralj je izišao iz hotela i sjeo u taksu koji ga je odvezao u Avignon. Kupio je kartu za večernji vlak i sutradan ujutro stigao u Pariz. Ali, nije znao s koje stanice treba da putuje prema Švicarskoj tj. Lausannei.¹⁶⁵

Kralj se sjetio da su tada, na putu za Francusku, svi sišli s vlaka u Fontainebleau. Bojeći se da ne skrene pažnju na sebe pitanjima, on je, pošto nije bio u stanju da se sam snađe u toj situaciji sjeo u taksu i rekao samo jednu riječ: Fontainebleau.¹⁶⁶ Taksistu je bio sumnjiv, te nakon što ga je taksist odveo na željezničku stanicu u Fontainebleau, javio se policiji i rekao da je sada dovezao na željezničku stanicu jednog stranca. Rekao je da je Kralj slabo govorio francuski, ali je brbljao mnogo. Načelnik policije je poslao odmah dva policajaca da ga traže i motre.¹⁶⁷

Na stanici u Fontainebleau Kralj je kupio kartu do Évian-les-Bainsa. Vlak je polazio kasno navečer. Nakon što je došao na stanicu u Fontainebleau policajci su zatekli Kralja kako sjedi u čekaonici. Agenti su mu prišli i zatražili dokumente.¹⁶⁸ Kralj je mirno pokazao svoju putovnicu na ime Silvestera Malnyja, te su ga pustili. Međutim kad su se vratili u policijsku stanicu, dobili su Malnyjevu potjernicu marseilleske policije. Policajci su se odmah vratili na željezničku stanicu i zahtijevali njegov pretres. To se Kralju nije svidjelo, te ih je odgurnuo i počeo bježati od njih. Policajci su za njim pucali, ali su promašili, te je Kralj uspio pobjegao u šumu, gdje je proveo pet dana. Preko 1500 francuskih policajaca ga je tražio po šumama Fontainebleaua. Duž cijelog puta koji vodi za Fontainebleau i okolicu postavljene su razne prepreke, tako da automobili moraju polako voziti. To je učinjeno zato ako bi Malny pokušao da pobjegne automobilom.¹⁶⁹

Nakon pet dana, potraga koja nije dala rezultata, je popustila kao i da ne postoji. Zbog toga svega se Kralj opustio, te se 15. listopada uputio u kafić, u najbližem selu Melun. Tamo ga je primijetio jedan mještalin koji je nazvao policiju i rekao da se tamo nalazi: „neki nepoznati čovjek, koji bi mogao biti onaj, koga traži francusko redarstvo, a koji je pobjegao iz ruku oružnika u Fontainebleau.“ Poslije određenog vremena Kralj je ispričao u policiji sve što

¹⁶⁵ Pino, Cingolani 2018., 103.

¹⁶⁶ Volkov 1983., 88.

¹⁶⁷ *Novo doba* (Split), 1934.

¹⁶⁸ Volkov 1983., 88.

¹⁶⁹ *Novo doba* (Split), 1934.

je znao: „Kad sam 10. listopada pobjegao iz ruku oružnika Fontainebleau-a, pobjegao sam u šumu, gdje sam se hranio, kako sam mogao, divljim voćem i ležao na stablima, dok su me oružnici tražili u gustoj šumi misleći, da sam na zemlji. Dne 15. listopada oko 11 sati u jutro stigao sam u Melun, gdje sam u nekom dućanu kupio kapu i kaput, kako bih i dalje izbjegavao oružnicima, jer sam pokušavao doći do Pariza cestom. Zalutavši, stigao sam u malo selo, po prilici kilometar od Meluna, gdje sam ručao. Iza ručka, opet sam pošao na put i u jednoj kavani u Melunu popio sam kavu. Kad sam izašao, uhitio me redarstveni agent.¹⁷⁰

8.1.2. Uhićenje Zvonimira Pospišila i Ivana Rajića

U međuvremenu, Pospišil i Rajić, koji su se umorili od čekanja Kvaternika, oko četiri sata popodne su otišli u kino, baš u vrijeme kada su u Marseilleu odjekivali pucnji. Kada su izašli iz kina, u Parizu su se već prodavale večernje novine s prvim vijestima o marseilleskom atentatu. Po uzvicima raznosiča novina i velikim naslovima shvatili su što se dogodilo. Povezavši to s odsustvom Kvaternika i dvojice drugih terorista iz njihove prvobitne grupe, oni nisu sumnjali da je marseilleski atentat bio njihovo djelo. Pospišil je prije toga sumnjao da je njihov dolazak u Francusku bio povezan s pripremom atentata na kralja Aleksandra. Sada je u to bio i potpuno uvjeren, u što je vjerovao i Rajić. Pošto im je bilo jasno da je cilj, zbog kojeg su došli, ostvario drugi dio njihove grupe, odlučili su da se pobrinu za svoju sigurnost. Odmah su sjeli u autobus za Fontainebleau, tamo presjeli u vlak za Évian-les-Bainsu, namjeravajući da odatle odu u Lausanneu. U ovom slučaju i oni su razmišljali kao i Kralj.¹⁷¹

Pospišil i Rajić približavali su se Ženevskom jezeru već 10. listopada u popodnevним satima. Pošto su prošli put bili u različitim grupama, onda je, da bi se ukrcali u voz za Pariz, jedan od njih sišao u Thonon-les-Bainsu, a drugi u Évian-les-Bainsu, stoga su se sada obojica loše orijentirali i kao kroz maglu prisjećali gdje ovog puta treba da siđu. Na kraju su odlučili sići iz voza u Thonon-les-Bainsu umjesto u Évian-les-Bainsu. Tu je došlo do zastoja. Te su odlučili da prespavaju u Thonon-les-Bainsu u hotelu L'Union.¹⁷²

U Francuskoj su u to vrijeme provjeravali sve strance, naročito istočnoeuropskih nacionalnosti, a mnoge i uhvatili. Pojava Pospišila i Rajića u hotelu nije ostala neprimijećena.

¹⁷⁰ Desbons 1983., 29.-30.

¹⁷¹ Volkov 1983., 88.-89.

¹⁷² Isto, 89.

Nisu imali prtljage nego samo kožne torbe. Slabo su govorili francuski i zatražili su sobu. Jedan policijski narednik promatrao ih je iz hotelskog predvorja. Oni su uzeli prijavnicu i popunjavali je. Recepcionaru su se učinili sumnjivim i počeo je da se dvoumi, hoće li im dati sobu, no policajac mu je dao znak da ih primi.¹⁷³ Naime, Rajić nije naučio kako potpisati prezime Beneš koje je bilo na njegovoj putovnici. Sam potpis se nije slagao s potpisom na putovnici.¹⁷⁴ Recepcionar im je pokazao sobu, a u međuvremenu policajac je uzeo prijave i odnio ih u policijsku stanicu, gdje je telefonirao u Marseille i Pariz, odakle je naređeno da se Pospišila i Rajića uhititi. Novo doba govori da: „*Očigledno je bilo da se radi o saučesnicima, ali hapšenje je izvršeno tek u 4 sati u jutro, kada je stigao i komesar iz Annemassa. Policija je upala u sobu dok su još bili u krevetu i sa revolverima u ruci uhapsila ih je bez ikakva otpora. Obojica su imali čehoslovačke pasoše i to pod imenima Vladimir Beneš (...) i Jaroslav Novak (...). Na pasošu nije bilo nigdje vizuma. I policajci su se čudili kako su doprli u Francusku. Obojica su sprovedeni odmah u Annemass. U Annemassu su dva dana neprekidno saslušani. Beneš je kod toga otkrio da se zove Ivan Rajić, a Novak je uporno šutio*“.¹⁷⁵

Zbog sumnji da predvodi treću skupinu atentatora u Belgiji bio uhićen Stijepo Perić, no to mu nije bilo dokazano.¹⁷⁶ Bilo je gotovo sigurno da će kralj Aleksandar I. Karađorđević završiti svoje putovanje u Londonu. Postoje indikacije da je dr. Andrija Artuković otišao u Englesku da istraži mogućnosti trećeg pokušaja atentata, ako bi atentati u Marseilleu i Parizu propali.¹⁷⁷ Naposljetku su u luci Dover engleske vlasti uhitile dr. Andriju Artukovića te ga odmah izručile Francuskoj, a ova ga je početkom siječnja 1935. godine izručila Jugoslaviji. U procesu koji je početkom 1936. vođen u Beogradu optužbe nisu dokazane te je oslobođen. Zbog jakog su pritiska talijanske vlasti zatočile dr. Antu Pavelića i Eugena Kvaternika u tamnici u Torinu, no odbile su francuske zahtjeve za njihovim izručenjem. Na zahtjev francuskih vlasti u Austriji je nakratko bio uhićen i Ivan Perčević, no u sudskom je postupku pred austrijskim sudom uspio dokazati svoju nedužnost te je bio oslobođen.¹⁷⁸

¹⁷³ Isto, 89.

¹⁷⁴ Desbons 1983., 37.

¹⁷⁵ *Novo doba* (Split), 1934.

¹⁷⁶ Jareb 2006., 317.

¹⁷⁷ Pino, Cingolani 2018., 101.

¹⁷⁸ Jareb 2006., 317., 322.

8.2. Potraga za ustašama u inozemstvu

Navedene činjenice u ovom radu bile su otkrivene tijekom istrage koja je trajala nekoliko mjeseci. Kralj, Rajić i Pospišil, koji su imali sporednu ulogu u samoj organizaciji atentata, dospjeli su u ruke francuskih vlasti, a zajedno s njima i sve „manje“ važne činjenice. Organizatori atentata u Marseilleu bili su van dometa organa pravosuđa. Čim se saznalo da su ustaše sudjelovale u atentatu, to je bilo sasvim sigurno poslije uhićenja Rajića i Pospišila i njihovih prvih izjava, iako su francuske i jugoslavenske novine o tome pisale i ranije, Francuska se službeno obratila Italiji s molbom. Francuska je zatražila od Italije da uhititi Pavelića i Kvaternika i da ih isporuči francuskim vlastima. U Italiju je upućen francuski policijski službenik Royère da tamo prikupi neophodne podatke i zamoli talijansku policiju za suradnju.¹⁷⁹

Što se tiče izručivanja Ante Pavelića i Eugena Dide Kvaternika, istraga je naišla na prvu od niza zapreka međunarodnog karaktera kojih je kasnije bilo sve više. Italija je odlučno odbila da izruči Pavelića i Kvaternika. Iako su talijanske vlasti 17. listopada 1934. godine uhitile i Pavelića i Kvaternika, ovaj postupak je više podsjećao na vješto smišljenu igru i mnogo više je služio njihovom osiguranju nego što je doprinio raščišćavanju atentata.¹⁸⁰ Iz Pariza, francuski opunomoćenik, inspektor Royère je došao u Torino da ispita Pavelića i Kvaternika. Šef policije Stracca je dobio uputstva iz Rima kako da riješi stvar. Poslije trideset šest sati čekanja zbog pritiska francuske diplomacije šef policije Stracca je dopustio samo da uhapšeni daju pismene iskaze na pitanja koja će postaviti Francuzi.¹⁸¹ Francuska uopće nije bila ustrajna u vezi s izručenjem Pavelića i Kvaternika. Nakon što su uputili molbu Talijanima, te dobili negativan odgovor, Francuzi su se time zadovoljili i više nikad nisu pokretali pitanje izručivanja Pavelića i Kvaternika. Ti sami postupci Francuske svjedoče da oni nisu htjeli da zakompliciraju svoje odnose s Italijom, koja je bila krajnje osjetljiva u svemu što se odnosilo na atentat u Marseilleu. Francuske vlasti su išle toliko daleko u tom svom naumu, pa su se trudile što je moguće manje spominjati bilo kakvu talijansku pomoć ustašama. To se još najbolje vidi u tome što sama riječ Italija kasnije nijednom nije spomenuta na suđenju ustašama. Ujedno, sam Pavelić i Kvaternik su se u odgovorima inspektoru Royère-a odricali ne samo svojeg sudjelovanja u atentatu već i pripadnosti ustaškoj

¹⁷⁹ Volkov 1983., 89.-90.

¹⁸⁰ Isto, 90.

¹⁸¹ Pino, Cingolani 2018., 106.

organizaciji. Ante Pavelić je čak tvrdio da on ništa ne zna o organizaciji kojoj su pripadali atentatori. Takvom „otvorenosću“ i „iskrenosću“ krasili su se i drugi njihovi odgovori.¹⁸²

Kako je jedan od sudionika atentata u Marseilleu bio Eugen Dido Kvaternik, bliski suradnik poglavnika ustaške organizacije, malo je vjerojatno da se atentat mogao dogoditi bez znanja talijanskih vlasti. Ako spomenemo već navedenu nesuradnju talijanskih vlasti i njihovu osjetljivost na bilo kakva pitanja o atentatu, to možemo uzeti kao dodatne dokaze za konstataciju o umiješanosti talijanskih vlasti. Na to ukazuje i dugogodišnja nesnošljivost između Italije i Jugoslavije, što upućuje na pretpostavku da se Italija htjela riješiti protivnika kakav je bio kralj Aleksandar. Unatoč nesuradnji talijanskih vlasti, Vladeta Milićević govori da su tijekom istrage prikupljeni brojni dokazi koji su optuživali Italiju.¹⁸³

Ujedno, raspisana je i međunarodna tjeralica za Vjekoslavom Servatzyjem. Mađarska policija ga je uhitila u Budimpešti 23. listopada. Par dana poslije, Radio Beograd je obavijestio da je Servatzy misteriozno nestao iz vojnog zatvora gdje je bio zadržan. Pojedine novine su nagađale da je ubijen jer je znao previše.¹⁸⁴ Među njima su i *Novo doba*: „*list misli da je Servaci ubijen.*“¹⁸⁵ Mađarska vlada je izjavila da je pritvorenik pobjegao iz zatvora, što je uzrokovalo da policija izgubi trag o njemu. U stvarnosti, Servatzy je već otišao avionom koji je pripadao mađarskoj tajnoj službi. Mađarski premijer Gyula Gömbös, uvidjeći situaciju u kojoj se našao je odlučio Servatzyja poslati svome prijatelju Mussoliniju. U zračnoj luci u Casarsi, inspektor Conti u svoj nadzor smješta Vjekoslava Servatzyja i njegovu ženu, kao i pet instruktora iz Janka-pustza, te Gustava Perčeca. Mussolini je zahtijevao da njihova nazočnost u Italiji ostane djelomično prikrivena. Conti je putovao s njima na drugi kraj talijanskog poluotoka i dogovorio njihov ostanak u Longobuccu.¹⁸⁶

No, na tijek istrage utjecao je i stav Jugoslavije koja je vršila pritisak u suprotnom pravcu. Jugoslavenski vladajući krugovi u kojima su bili jaki velikosrpski elementi tražili su maksimalnu kaznu za ustaše i potpuno raspuštanje ustaške organizacije, što bi ujedno na kraju dovelo i do otkrivanja talijanske podrške ustašama. To Francuskoj nije odgovaralo. Ministar pravosuđa Léon Bérard dobio je zadatak da pronade izlaz iz ove bezizlazne situacije. Sve ovo

¹⁸² Volkov 1983., 90.-91.

¹⁸³ Jareb 2006., 324.-325.

¹⁸⁴ Pino, Cingolani 2018., 107.

¹⁸⁵ *Novo doba* (Split), 1934.

¹⁸⁶ Pino, Cingolani 2018., 107.

odrazilo se i na istragu. Pod pritiskom odozgo istraga je zaobilazila mnoga osjetljiva mjesta ne obraćajući pažnju na one činjenice koje bi naškodile francuskom državnom interesu i povele u nepoželjnom smjeru, kako su ih shvaćali Léon Bérard, Pierre Jean Marie Laval i druge vodeće osobe zemlje u to vrijeme. U tijeku istrage 1935. godine, Laval je posjetio Rim i zaključio francusko-talijanski sporazum. Po sporazumu, Francuzi su ustupili dio Francuske Somalije Italiji i da se neće miješati u sukob Italije s Etiopijom, a zauzvrat će dobiti podršku protiv ikakve njemačke agresije. Ovo je dodatno odredilo atmosferu u kojoj se vršila istraga, a zatim i suđenje i vladin odnos prema istoj.¹⁸⁷

8.2.1. Prebacivanje odgovornosti

Iako su zasigurno francuske i jugoslavenske vlasti, te mnoge vlade drugih zemalja, znale za najvjerojatniju talijansku odgovornost, o tome se u tadašnjemu jugoslavenskom i svjetskom tisku malo govorilo. Francuska je utjecala na jugoslavensku vladu da više ne optužuje Italiju, zbog zaštite svojih vlastitih interesa. Zbog toga se je jugoslavenska vlada pretežito usmjerila prema Mađarskoj, koja je optužena za pružanje potpore atentatorima. Mađarska vlada je kategorički odbila sve optužbe na svoj račun, zbog čega je razdoblje od atentata pa sve do kraja 1934. godine bilo razdoblje žestoke diplomatske i medijske bitke između Jugoslavije i Mađarske. Pritom je došlo do niza incidenata, od kojih je najteži bio u prosincu 1934. godine kada su jugoslavenske vlasti počele protjerivati mađarske državljane nastanjene na jugoslavenskom državnom području.¹⁸⁸ Tako i novine *Novo doba* na svoj specifičan način prenose taj događaj: „*Protest koji je juče međunarodni biro Crvenog Krsta u Ženevi primio od budimpeštanskog Crvenog Krsta povodom protjerivanja mađarskih podanika iz Jugoslavije, nije nikoga naročito uzбудio. Mjere državne i javne bezbjednosti, isticalo se u mjerodavnim ženevskim krugovima, opravdavaju ovaj korak jugoslovenskih vlasti prema nesigurnim strancima i taj postupak niko ne osuđuje, već ga naprotiv svi smatraju običnim u ovim danima. Jer, kaže se u Ženevi, Jugoslavija ima puno pravo da ne vjeruje ni jednom mađarskom podaniku u svojoj zemlji i ima pravo da poduzme mjere kakve nađe zgodne u cilju zaštite svojih državnih i nacionalnih interesa.*“¹⁸⁹ *The Queensland Times*, novine koje se još i danas tiskaju u Australiji isto donose članak na ovu temu. U članku pod

¹⁸⁷ Volkov 1983., 91.

¹⁸⁸ Jareb 2006., 325.-326.

¹⁸⁹ *Novo doba* (Split), 1934.

imenom Jadni prizori- priče izbjeglica (*Pitiful scenes- refugees' stories*) govore o prvom valu protjerivanja Mađara. Većini njih je unaprijed dana samo obavijest od dvadeset četiri sata, a neki su požurivani iz kuća u policijske postaje na mađarsku granicu, bez šanse da se bar spakiraju. Tako članak i prenosi priču Ivana Kovača (*John Kovacs*): „*We were rounded up like cattle. Although I worked 35 years in Jugo-Slavia and paid all my taxes, my wife and myself had to leave with only the clothes in which we stood. Even our Serbian neighbours wept, when the police were conducting us to the station.*“ No ono što treba naročito spomenuti da su protjerivanja uključivala i potjerivanja djece. The Queensland Times spominje djevojčicu od 10 godina, koja je živjela sa svojom bakom, ali pošto je bila Mađarka, bila je potjerana s jugoslavenskog prostora. Došla je na mađarsku granicu samo s osobnom iskaznicom prikvačenom na njezina leđa. Jugoslavenske vlasti su potjerale i troje djece, čija je majka bila prvotno oženjena za Mađara, a onda za Jugoslavena, jer su bili potomci prvog braka. Takvih primjera je bilo mnogo.¹⁹⁰

Osim što je Francuska je uložila mnogo napora da odbaci optužbe Jugoslavije, uložila je napor da odbaci i optužbe kraljice Marije osobno, protiv ustaša koji su sudjelovali u ubojstvu kralja Aleksandra. U tom naumu Francuska i uspijeva. Zato u listopadu 1935. godine, kraljica Marija službeno povlači optužbu te ostavlja francuskom sudu da riješi pitanje ovog političkog zločina.¹⁹¹ Australijske novine The West Australian spominju mogućnost da je jedan od razloga zbog kojih je kraljica službeno povukla tužbu i njezin strah u slučaju da osumnjičeni budu osuđeni na smrt. Bojala se da bi tada prijatelji osumnjičenih u pokušaju osvete mogli ubiti njezina sina kralja Petra.¹⁹²

¹⁹⁰ *The Queensland Times* (Ipswich) 8.12.1934.

¹⁹¹ Volkov 1983., 91.

¹⁹² *The West Australian* (Perth), 15384, 1935.

9. SUĐENJE USTAŠAMA I OBRANA GEORGESA DESBONSA

Zbog svega navedenog u prijašnjem poglavlju, uhićeni atentatori su već izvedeni u pred sud u gradu Aix-en-Provenceu 18. studenoga 1935. godine, gdje je započeo prvi dio suđenja. Ujedno, tad su u odsutnosti optuženi Ante Pavelić, Eugen Dido Kvaternik i Ivan Perčević.¹⁹³ Novo doba, na sudu govori da: „optuženi Zvonimir Pospišil, Mijo Kralj i Ivan Rajić praćeni od sedam žandara. Kada su zauzeli svoja mjesta, veliki broj fotoreportera ih je snimio sa svih strana. Pospišil je bio u prvo vrijeme vrlo svjež i rumen. On se smješio na publiku, Mijo Kralj se takođe smješkao skoro histerično, a što se tiče Rajića, on je bio vrlo blijed s velikim podočnjacima. Izgledao je rđavo, kao živi mrtvac.“¹⁹⁴

Zbog demokratskih običaja francuskog suda, francuske vlasti koje su željele da istragu i neizbježno javno suđenje usmjere po unaprijed određenom tijeku, susrele su se s određenim poteškoćama. Posebnu neugodnost u ovom slučaju predstavljalo je pravo optuženih na obranu, koja je mogla da postavlja nepoželjna pitanja. Dodatna poteškoća za Francusku je bilo to što je za branitelja bio izabran Georges Desbons, koji je još u tijeku istrage pokazao da neće biti popustljiv. On je neprestano postavljao „škakljiva“ pitanja istrazi, i tražio ostvarenje svojih prava kao branitelja, koja su više puta narušavana.¹⁹⁵ Zbog svega toga, Georges Desbons, koji je odigrao važnu ulogu u suđenju ustašama zaslužuje veću pažnju. Njega su angažirale i velikim djelom plaćale organizacije Hrvatskog domobrana iz SAD-a.¹⁹⁶ One su nedvojbeno djelovale po uputstvima ustaške organizacije. Za branitelja, Desbons nije slučajno odabran. U političkom životu Francuske Georges Desbons se pokazao kao protivnik vlasti. On je bio protivnik Versailleskog ugovora i izabrao je ulogu branitelja revanšističkih težnji Mađarske i Bugarske i njihovih želja da se razmotre granice na jugoistoku Europe. On je već odavno kontaktirao s VMRO, a preko nje se kasnije povezao s ustašama.¹⁹⁷ Nakon uspostave NDH nastojao je kod vlade u Vichyju ishoditi de jure priznavanje NDH, kada je predsjednik vichyjevske vlade bio Pierre Laval, Desbonsov školski drug, te ministar vanjskih poslova u vrijeme procesa u Aix-en-Provenceu. Boravio je u više navrata u NDH kao službeni i posebni

¹⁹³ Jareb 2006., 336.

¹⁹⁴ *Novo doba* (Split), 1935.

¹⁹⁵ Volkov 1983., 91.

¹⁹⁶ Jareb 2006., 336.

¹⁹⁷ Volkov 1983., 91.-92.

Pavelićev gost. Ante Pavelić je htio da Francuska pošalje Georgesa Desbonsa kao francuskog poslanika u Zagreb, no do toga nije došlo.¹⁹⁸

Georges Desbons je bio vješt branitelj. Koristio je sve namjerne i nenamjerne greške koje je dopuštala istraga i sud za protest protiv ograničavanja prava obrane, narušavanja kodeksa tijekom rasprave i slično. Njegovi protesti su bili zakonski osnovani, iako je u tome koristio suviše jake izraze. Mnogobrojne proteste Desbonsa izazivali su postupci jugoslavenskih policijskih službenika Simonovića i Milićevića. Svaki od njih je imao trostruku funkciju. Istupali su kao službeni jugoslavenski promatrači, kao prevoditelji i kao svjedoci. Georges Desbons je uputio oko deset pisama policijskoj upravi koja je rukovala istragom tražeći neutralne prevoditelje i ukazujući na žalbe optuženih da se njihove izjave prilikom prevođenja smišljeno iskrivljuju. Drugi protesti Desbonsa bili su izazvani pokušajima Simonovića i Milićevića da prijetnjama i zastrašivanjem nasile optužene na davanje lažnih iskaza i da izjave da su u Francusku bili poslani po naređenju mađarskih vlasti. Optuženi su se žalili da je Simonović pokušavao da ih prijetnjama natjera da potpišu izjavu kojom se slažu s prebacivanjem u Jugoslaviju. Vladeta Milićević je i prijetnjama i obećanjima da će mu osigurati puštanje iz zatvora nagovarao Pospišila da ode u Italiju i ubije Pavelića. Sve to izazivalo je burne proteste Desbonsa koji uz to nikako nije pravio misteriju od atmosfere koja se stvorila tijekom istrage.¹⁹⁹

Desbons je protestirao protiv skrivanja od obrane cijeli niz dokumenata do kojih se došlo tijekom istrage.²⁰⁰ To se pretežno odnosilo na dokumente koji su upućivali na talijansku umiješanost.²⁰¹ Ujedno, dio dokumenata nije bio preveden na francuski jezik, pa je njihovo korištenje bilo otežano. On je protestirao i protiv netočnosti u službenoj izjavi o policijskoj istrazi atentata u Marseilleu tiskanoj u ožujku 1935. godine. U izjavi se govorilo da su optuženi krivi za ubojstvo dva čovjeka, koji su se u trenutku atentata nalazili u gomili. Desbons je odbacio ovu tužbu, jer Rajić i Pospišil su u trenutku atentata bili u Parizu, a i Kralj je najvjerojatnije bio daleko od mjesta atentata. Desbons je očigledno shvatio da isticanjem

¹⁹⁸ Stuparić 1997., 88.-89.

¹⁹⁹ Volkov 1983., 92.-93.

²⁰⁰ Isto, 93.

²⁰¹ Jareb 2006., 337.

takve optužbe, zasnovane na lažnim činjenicama može unaprijed da utječe na stav javnog mišljenja prema optuženima.²⁰²

Postupci Desbonya su sugerirali da on u svojoj ulozi branitelja ima nakanu da obrati pažnju baš na ona mjesta, koja francuskim vlastima nisu odgovarala. Posebno se misli na tri takva mjesta. Prvo, francuske vlasti nisu željele da se uđe u problem unutrašnjih prilika Jugoslavije, zbog kojih i nastaje ustaška organizacija. Svako osuđivanje tog problema izazvalo bi oštro nezadovoljstvo Jugoslavije, što je francuska vlada htjela da izbjegne. Drugo, francuske vlasti nisu željele da tijekom suđenja se spominje Italija i njena politika podržavanja ustaškog pokreta. Osvjetljenje ovih problema bi u najmanju ruku uznemirilo diplomatske odnose s Italijom. Treće, ulagani su veliki napor da se spasi čast francuskih organa sigurnosti, i na svaki način su se prikrivale činjenice i trenutci koji bi bacali svjetlost na njihovo čudno ponašanje na dan atentata. Spremnost Desbonya da obrati pažnju na sva tri problema izazivala je kod francuskih vlasti samo jednu želju: natjerati ga na bilo koji način da šuti. Mnogo prije sudskog procesa Desbons je čuo raznorazne prijetnje, pa čak i to da će mu zabraniti da se bavi odvjetništvom. Pronosile su se glasine da neki srpski nacionalisti hoće da ga ubiju. Očigledno, ove glasine nisu bile bez osnova, jer francuska policija je odredila dvojicu policajaca koji su ga pratili i brinuli se za njegovu sigurnost.²⁰³ The Pittsburg Press donosi informaciju da je Desbonsa štitila francuska policija zbog informacije da je srpski atentator prijavljen da ide put Aix-en-Provence iz SAD-a da bi ubio Desbonsa.²⁰⁴ Osim pritiska s francuske strane, bilo je sigurno pritiska i s jugoslavenske strane. Desbons je u razgovoru s novinarima kasnije rekao da su mu „dva bivša ministra jedne balkanske zemlje“ nudila svotu od 400 tisuća franaka za takvo vođenje sudskog postupka koji bi razotkrio odnose među europskim državama. Ipak, ovu informaciju treba uzeti s dozom sumnje, jer se danas ne može provjeriti.²⁰⁵

²⁰² Volkov 1983., 93.

²⁰³ Isto., 93.-94.

²⁰⁴ *The Pittsburg press* (Pittsburgh), 150, 1935.

²⁰⁵ Volkov 1983., 94.

9.1. Početak suđenja

Sudski proces u Aix-en-Provenceu je započet 18. studenog 1935. godine. Za vrijeme sudskog procesa, cijeli grad kao da je bio pod opsadom. U ovom slučaju, francuske vlasti su poduzele drastične mjere, koje su nadilazile sve što je do tada znala povijest francuskog pravosuđa. Zgrada suda je bila ograđena bodljikavom žicom i odlično čuvana. U zgradu su puštali tek poslije temeljitog provjeravanja dokumenata, a po okolnim ulicama su se kretale patrole. Na krovovima okolnih kuća bila je postavljena policijska straža. U sve ovo bilo je uključeno 600 policajaca i nekoliko stotina specijalne policije. Ujedno, i u samom gradu je provođena pažljiva kontrola dokumenata svih koji su dolazili u grad. Poduzete mjere su trebale da spriječe moguće pokušaje srpskih ili hrvatskih terorista da naruše miran tijek sudskog procesa. Prema opaskama promatrača, samo polovica poduzetih mjera bila bi sasvim dovoljna da se spriječi atentat u Marseilleu.²⁰⁶

Mjere francuskih vlasti, u pokušaju da prilagode suđenje prema svojim interesima, imale su brojne nedostatke. Predsjednik suda po neposrednom naređenju ministra pravde Léona Bérarda, s kojim je stalno održavao telefonske kontakte, bio je grub. On je bio prisiljen da odustane od uobičajene procedure, te morao je brzo da reagira na nepredviđene situacije. On za to nije bio sposoban, pa je stalno radio pogreške, što je Desbonsu davalo povoda za brojne proteste. Pri tom je Georges Desbons bio vrlo oštar u svojim istupima koja su graničila s nepoštovanjem sudskog procesa. To sve je razvilo napregnutu atmosferu u sudu.²⁰⁷

Prvo zasjedanje započelo je prepirkama oko prevoditelja. Desbons se nije protivio imenovanju francuskog službenika za prevoditelja, iako je taj službenik vladao samo ruskim jezikom, a ne i jezikom uhićenih. No, Desbons je bio izričito protiv dodjeljivanja te uloge srpskom studentu Milutinoviću, koji se školovao u Francuskoj, jer je smatrao da je agent beogradske vlade.²⁰⁸ Novo doba prenosi da Desbons čini neke neumjesne primjedbe, na što ga predsjednik suda opominje riječima: „*Pazite na zakon i govorite sa skromnošću.*“²⁰⁹ Odmah zatim Desbons je skrenuo pažnju sudu na odsustvo svjedoka obrane iz Jugoslavije. Desbons govori da im je jugoslavenska vlada svjesno onemogućila da dođu u Francusku. Najveće poteškoće je izazvao protest Desbonsa, koji je izjavio da je sva dokumentacija koju je

²⁰⁶ Isto., 1983., 94.

²⁰⁷ Isto, 94.-95.

²⁰⁸ Isto, 95.

²⁰⁹ *Novo doba* (split), 1935.

prikupila optužba nisu bila dostupna obrani. To je dovelo do sukoba za čije je rješavanje sud morao da se povuče na vijećanje. Poslije telefonske konzultacije s Parizom, sud je odlučio da ponovi sudsko raspravljanje o suprotstavljenim činjenicama. Istovremeno, sud je ukorio Desbonsa zbog optužbi na račun prevoditelja i zbog neosnovanih tvrdnji da nije vidio svu dokumentaciju optužbe i zbog svjesnog izazivanja incidenata. Na taj način i ovaj protest je bio odbačen.²¹⁰ To govore i *Novo doba*. Čim je nastavljeno suđenje, državni tužitelj je uzeo riječ i rekao da: „*Gospodin Debon, umjesto da govori o tumaču g. Milutinoviću, koji je ovdje prisutan i kojem se ne mogu dati one kvalitete koje mu pridaje g. Debon, on govori o nekim drugim tumačima koji se suda ne tiču, jer se uopće ne pojavljuju na ovom procesu.*“²¹¹

Sljedećeg dana, 19. studenog 1935. godine, u sudu je izbio skandal. U sudnicu je stiglo pismo za porotu. Uz pismo, u njemu je bio i isječak iz novina, koji je ukazivao na to da je oružje koje su imali ustaše talijanskog podrijetla.²¹² Veličko Kerin je koristio brzo vatreno oružje 7.63. Mauser i nosio je 7.65. Walther PP u svom džepu. Kralj je ostavio drugi Mauser u svojoj hotelskoj sobi u Aix-en-Provence. Temeljeno na serijskom broju pištolja, proizvođači su uspjeli utvrditi da je oružje bilo prodano Angelini & Bernardon u Trstu dvije godine prije. Francuska policija je pitala talijansku policiju da utvrdi istinu ovih podataka. Talijanska policija je potvrdila kupnju Mausera bez podatka kome i na koji datum je oružje prodano.²¹³ To potvrđuju i novine *Novo doba*: „*Teroristi su se snabdjevali oružjem u Trstu (...) Tršćanska firma Angelini i Bernardon koja je snabdjela ličke ustaše oružjem snabdjela je i atentatore.*“²¹⁴

Porota je bila upoznata sa sadržajem pisma. Kada je Desbons zamolio da i njega upoznaju s pismom, odbili su. Predsjednik suda je izjavio da je pismo u međuvremenu uništeno. Naravno, odmah poslije toga branitelj je uložio oštar pismeni protest. Protest je bio odbačen. Desbons je bio uporan, pa je pokušao da podnese drugu žalbu, ali je naišao na oštre prigovore javnog tužitelja. Prepirka do koje je poslije toga došlo prerasla je u vrijeđanje. O ovome je bio obaviješten i predsjednik suda koga je Desbons nazvao krvnikom.²¹⁵ Zbog tih uvreda, ali naravno i neugodnih pitanja, javni tužitelj je zatražio njegovo brisanje s popisa

²¹⁰ Volkov 1983., 95.

²¹¹ *Novo doba* (split), 1935

²¹² Volkov 1983., 95.

²¹³ Pino, Cingolani 2018., 105.

²¹⁴ *Novo doba* (Split), 1934.

²¹⁵ Volkov 1983., 95

branitelja, što je sud i prihvatio.²¹⁶ Uz to sud je donio i odluku da se Desbonsu zabrani ne samo obavljanje odvjetničke dužnosti u ovom procesu: „*već je u toj presudi izgubio pravo na advokatski poziv.*“²¹⁷

Takva odluka suda je bila nezapamćena u francuskoj sudskoj praksi te je izazvala brojne komentare u novinama i govorkanja u pravničkim krugovima u cijeloj Francuskoj. Moramo napomenuti da bi sud u Aix-en-Provencei teško sam odlučio na ovu krajnju mjeru da nije imao posebno naređenje iz Ministarstva pravosuđa. Ovo mišljenje potvrđuje i činjenica da je Vrhovni sud u Parizu, gdje je Desbons podnio žalbu, potvrdio odluku suda. Pravo na ponovno bavljenje odvjetništvom dobio je tek amnestijom u ožujku 1936. godine kada je proces u Aix-en-Provencei već bio završen. Ova činjenica još jedanput potvrđuje političku pozadinu sudske odluke u Aix-en-Provencei iza koje je bila želja vlasti da se oslobode nepoželjnog branitelja. Sam Desbons bio je uvjeren da su se s njim razračunavali iz čisto političkih razloga. U razgovoru s dopisnicima on je izjavio da su se vlasti bojale niza činjenica koje je on razlučio i otkrio.²¹⁸

Uklanjanjem Georges Desbansa dovelo je proces u bezizlaznu situaciju. Rajić, Kralj i Pospišil, koje je Desbons ohrabrio objavile su štrajk glađu kao odgovor na uklanjanje Desbansa s popisa branitelja, izjavivši da će nastaviti štrajk sve dok sud ne vrati njihovog odvjetnika. Dodijeljen im je novi odvjetnik, Maitre Saudino.²¹⁹ Pokušaji predstavnika suda da se rasprava nastavi po svaku cijenu, dovođenjem tog novog odvjetnika, ostali su bez rezultata. Optuženi su odlučno odbijali surađuju s njim, a Saudino koji je vidio da optuženici ne žele s njime raditi, te kad se uvjerio da ne može se brzo upoznati sa sudskim predmetom koji je imao više od 2600 dokumenata bio je prisiljen da odustane od obrane. Sudski proces je bio rastezan, a novo suđenje zakazano za veljaču 1936. godine.²²⁰

²¹⁶ Stuparić 1997., 88.

²¹⁷ *Novo doba* (Split), 1935.

²¹⁸ Volkov 1983., 95.-96.

²¹⁹ *The Pittsburgh press* (Pittsburgh), 150, 1935.

²²⁰ Volkov 1983., 96.

9.1.1. Nastavak suđenja

U stanci između prvog i drugog dijela sudskog procesa, odvijala se potraga za novim braniteljem. Organizacija Hrvatskog domobrana iz SAD-a koja je istupala u ime optuženih ustaša i koja je dobrim djelom plaćala troškove oko suđenja, po savjetu Georges Desbonsa, za novog branitelja izabrala je pariškog odvjetnika Emile de Saint-Aubana. Emile pristaje na funkciju branitelja nekoliko dana prije obnavljanja rasprave. Istovremeno, vlasti su smijenile i predsjednika suda. Smjena sudca i obrane doprinijela je da tijekom rasprave bude mirniji, iako se u cjelini njen karakter nije mijenjao.²²¹

Sud u Aix-en-Provencei obnovio je sudsku raspravu o atentatu u Marseilleu 6. veljače 1936. godine. I ovog put su poduzete oštre mjere opreznosti. U sudnicu je pušteno oko 100 novinara i svega desetak ljudi iz publike.²²² U sudnicu sada ulaze optuženi, prvo Mijo Kralj, zatim Ivan Rajić i onda Zvonimir Pospišil, a između njih po dva policajca. Fotografirani su optuženi, advokati, novinari i sudci, a advokatu de Saint-Aubanu je obraćena naročita pažnja.²²³ U optužnici koja je podnesena sudu usporedno s Kraljem, Pospišilom i Rajićem spomenuta su i imena Pavelića, Kvaternika i Perčevića, kojima je suđeno u odsustvu. Zanimljivo je da je tijekom sudske rasprave, koja je trajala sedam dana, njihova imena više nijedanput nisu spomenuta. Zbog toga je rasprava od početka do kraja imala karakter suđenja samo trojici ustaša i bavila se samo objašnjavanjem njihove uloge u atentatu. Sud se zbog toga svjesno i unaprijed ograničio na razmatranje samo sporednih pojedinosti zločina i brižljivo je izbjegavao da izađe iz tih strogo naznačenih okvira.²²⁴

Na suđenje ustašama je pozvano 66 svjedoka, te se većina njih nije odazvala na poziv. To su bili uglavnom svjedoci koje je pozvala obrana. Najveći protest branitelja izazvalo je odsustvo jednog svjedoka, kapetana službe sigurnosti u Marseilleu. Njegova izjava, po mišljenju Emile de Saint-Aubana, trebala je da ima odlučujući značaj za obranu optuženih. Javni tužitelj je nastojao da se rasprava nastavi i bez njegova svjedočenja, koji se pravdao bolešću zbog čega je bio u nemogućnosti da se odazove pozivu.²²⁵ Poslije kraćeg vijećanja, predsjednik suda je podržao javnog tužitelja i rekao da je sud odlučio da se suđenje nastavi

²²¹ Isto, 96.-97.

²²² Isto, 97.

²²³ *Novo doba* (Split), 1936.

²²⁴ Volkov 1983., 97.

²²⁵ Isto, 97.

bez tih svjedoka. Ni poslije ponovnih intervencija de Saint-Aubana, sud nije napustio svoju odluku da se proces nastavi, a da se svjedoci saslušaju čim ozdrave.²²⁶

Saslušanje optuženih nije otkrilo nijednu novu činjenicu. Bitne izmjene u tijeku rasprave nisu unijele ni izjave svjedoka koji su ili raspravljali o sitnim detaljima vezanim za mjesto boravka i kretanje trojice optuženih u periodu između 25. rujna i 9. listopada 1934. ili su svjedoci hvalili sami lik ubijenog kralja Aleksandra. Te pohvale bile su upućene vladajućim krugovima Jugoslavije, među kojima je bilo veliko nezadovoljstvo tijekom suđenja i ponašanjem francuskih vlasti. U centru pažnje suda bili su Kralj, Pospišil i Rajić. Čak i Simonović, koji je bio službeni jugoslavenski svjedok i koji je mnogo govorio o aktivnostima ustaša, izbjegavao je da pominje Pavelića i Kvaternika, te da govori o ulozi Italije u podržavanju ustaša. Uglavnom je pričao o djelovanju ustaša u Mađarskoj, o logoru u Jankapuszti, te podvukao da su optuženi povezani s tim logorom.²²⁷

Opća težnja suda da se krivnja za atentat u Marseilleu što je moguće više prebaciti na trojicu ustaša naročito se manifestirala u govoru tužitelja. On je tražio da se izrekne smrtna kazna svoj trojici. Nasuprot tome, branitelj je isticao da je njihova uloga u atentatu sporedna, da činjenično gledano nijedan od njih nije u njemu izravno sudjelovao, da dvojica uopće nisu bili u Parizu i da čak nisu ni znali za atentat. Sva trojica bila su oruđa u rukama stvarnih organizatora atentata. Atentator je ubijen, a drugi su se sakrili. I baš ovi koji su se sakrili, a ne optuženi, prokrijumčarili su oružje u Francusku i već u Marseilleu su dali oružje Kerinu i Kralju. Na osnovu svega ovoga i uzimajući u obzir čisto politički karakter predmeta o kome se raspravljalo, obrana je tražila da se sva trojica optuženih oslobode.²²⁸

Navečer 12. veljače 1936. godine sud u Aix-en-Provenceu je izrekao presudu Kralju, Pospišilu i Rajiću. Sud je odredio da su krivi što su dobrovoljno i s predumišljajem sudjelovali u ubojstvu kralja Aleksandra i Louisa Barthoua i što su pokušali da ubiju generala Georgesu i policajca Galija.²²⁹ Proglašeni su krivim, ali je sud uzeo u obzir i olakotne okolnosti, te su uspješno izbjegli giljotinu. Sud je svu trojicu osudio na doživotni zatvor.²³⁰ Ujedno su morali i nadoknaditi sudske troškove.²³¹ Kralj i Pospišil su umrli u francuskim

²²⁶ *Novo doba* (Split), 1936.

²²⁷ Volkov 1983., 97.-98.

²²⁸ Isto, 98.

²²⁹ Isto, 98.

²³⁰ *The North Western Courier* (Narrabri), 13, 1936.

²³¹ Volkov 1983., 98.

zatvorima zbog teških životnih uvjeta kojima su bili izloženi prije njemačke okupacije Francuske. Rajić je uspio preživjeti u zatvoru i vrati se u Hrvatsku, gdje je i umro 10. veljače 1944. godine.²³²

Odmah poslije toga sud se povukao na kraće vijećanje poslije čega je donio odluku u vezi s Pavelićem, Kvaternikom i Perčevićem. Našavši da su krivi za ubojstvo kralja Aleksandra i Louisa Barthoua, sud je svu trojicu u odsustvu osudio na smrtnu kaznu i nadoknadu sudskih troškova. Na taj način kazna ustaškim vođama izrečena je bez sudskog procesa. Ona je očigledno imala za cilj da umiri vladajuće jugoslavenske krugove koji su tražili oštar obračun s ustašama. Sud u Aix-en-Provencei nije otkrio pravu istinu o atentatu u Marseilleu. On je sva važna pitanja u vezi s pripremom i izvršenjem ovog zločina ostavio otvorena.²³³

²³² Jareb 2006., 340.-341.

²³³ Volkov 1983., 98.-99.

10. MOGUĆNOST NJEMAČKE UPLETENOSTI U ATENTAT

U literaturi se mogu pronaći dvojbene tvrdnje, koje idu za tim da je glavni krivac za atentat u Marseilleu bila nacistička Njemačka. Takva tvrdnja sa slabom dokumentarnom podlogom se najviše temelji na različitim analizama, posebice „analizama“ tadašnje europske situacije. Svakako je činjenica da je Louis Barthou bio jedan od arhitekata svojevrsnog zida oko nacističke Njemačke, koju je htio izolirati i onemogućiti njezinu moguću ekspanziju. Na tome i počiva argument o njemačkoj nesnošljivosti prema Louisu Barthou, što je trebalo dokazati pretpostavku da su ga nacisti htjeli ubiti. Ti se argumenti pozivaju i na činjenicu da je u Berlinu živjelo i radilo nekoliko istaknutih pripadnika ustaškog pokreta, poput Mile Budaka, što se je uzimalo kao dokaz bliske povezanosti ustaške organizacije s nacističkom Njemačkom.²³⁴

Zanimljiv podatak je da su prve javne optužbe protiv nacističke Njemačke bile one koje su talijanski listovi iznijeli neposredno nakon atentata. Najvjerojatnije kako bi smanjili, ali i preusmjerili očekivane diplomatske napade na Italiju. Ujedno, tadašnji njemačko-talijanski odnosi su bili na vrlo niskoj razini jer su u lipnju 1934. godine austrijski nacionalsocijalisti pokušali izvesti državni udar i preuzeti vlast uz očitu njemačku potporu. Pritom su htjeli Austriju priključiti Njemačkoj. Udar nije uspio, no 25. lipnja 1934. godine nacionalsocijalisti su ubili austrijskog kancelara i vjernoga talijanskog suradnika Engelberta Dolfussa.²³⁵

Knjiga sovjetskog povjesničara Vladimira K. Volkova, pod naslovom *Operacija Tevtonskiji meč (Teutonski mač)* je najpoznatiji primjer optužbi na njemački račun. Ona navodno označuje tajni naziv operacije kojom su nacionalsocijalisti namjeravali eliminirati Louisa Barthoua. Osnovna teorija Volkovove knjige govori da je glavni cilj atentata bio uklanjanje Louisa Barthoua, odnosno onemogućivanje njegove politike stvaranja kordona oko Hitlerove Njemačke. Pritom treba istaknuti kako je riječ o tezi sovjetskog istraživača, a upravo su Sovjeti bili ti koji su neposredno nakon atentata nacističku Njemačku označili krivcem. Tako je potkraj listopada 1934. godine američki otpravnik poslova u Moskvi John C. Wiley izvijestio državnog tajnika o odnosu sovjetskih vlasti i sovjetskog tiska prema atentatu.

²³⁴ Jareb 2006., 327.

²³⁵ Isto, 327.-328.

Prema njemu je sovjetski tisak, poput listova kao što su bili *Izvestija* i *Pravda* razvio pravu strategiju dokazivanja njemačke odgovornosti, pri čemu je isticano ime Alfreda Rosenberga. Prigodom pisanja o njemačkoj odgovornosti preuzimane su i pojedine tvrdnje iz zapadnog tiska, a Wiley je držao daje takav smjer pisanja bio odrazom „nedavne 'direktive' viših vlasti”.²³⁶ U jednom članku lista *Izvestija*, pod naslovom „Poslije marsejskih ubojstava“ se govori kako atentat u Marseilleu treba gledati kao: „(...) samo jedna karika u lancu zločinačkih zamisli ljudi, koji su si postavili zadatak, da potkapaju mirne odnose među narodima i da provociraju rat“. Članak nadalje govori kako su hrvatski urotnici, bili na istoj onoj strani, koja je zaslužna za ubojstvo austrijskog kancelara.²³⁷

U izvješću, John C. Wiley spominje i svoj razgovor s neimenovanim višim sovjetskim dužnosnikom. U njemu taj dužnosnik izražava svoje mišljenje da nijedna vlada zapravo nije izravno umješana u organizaciju atentata, ali isto tako da ni jedna država nije bila potpuno nedužna, pa time ni Francuska. Ujedno, smatrao je da je „domaće stanje u Jugoslaviji bilo od ključnoga značenja" zbog kojega se dogodio atentat. Ako još uzmemo u obzir mogućnost da je Barthou stradao od metka francuskog policajca može se zaključiti da su Sovjeti napadali nacističku Njemačku zbog drugih razloga. Oni su bili svjesni da nemaju dokaza o njemačkoj upletenosti u atentat. Nacistička Njemačka je u kratko vrijeme uspjela u potpunosti uništiti dotad brojnu Komunističku stranku Njemačke. To pokazuje da su nacisti u kratkom razdoblju od nešto manje od dvije godine uspjeli SSSR-u zadati nekoliko teških udaraca. Zbog toga nije neobično što su Sovjeti nastojali iskoristiti svaku prigodu da uzvrate udarac.²³⁸

U hrvatskoj je publicistici tezu o njemačkoj odgovornosti uporno zastupao Eduard Čalić. Čalićev je pristup tipično publicistički. Dokumenta kod njega gotovo da i nema, a velik dio onih na koje se poziva teško je provjeriti jer način na koji ih on navodi nema mnogo veze s historiografskim metodama.²³⁹ On govori da godinu dana nakon Hitlerova preuzimanja vlasti u Njemačkoj ne dolazi do dobrovoljnog pripajanja Austrije nego do pokušaja puča u Beču. Iste godine je ubijen i kralj Aleksandar i Louis Barthou, te da su obojica žrtva terorističke akcije njemačke tajne službe koja se je, za izvođenje tih zločina, poslužila

²³⁶ Isto, 329.

²³⁷ Čulinović 1961., 70.

²³⁸ Jareb 2006., 329.-330.

²³⁹ Isto, 330.-331.

plaćenicima iz Hrvatske i Bugarske.²⁴⁰

11. PREBACIVANJE TIJELA KRALJA ALEKSANDRA U JUGOSLAVIJU

Mrtvo tijelo kralja Aleksandra izloženo je u prefekturi u Marseilleu, no ubrzo je prebačeno na razarač „Dubrovnik” kojim je prevezeno natrag u Jugoslaviju.²⁴¹ Sam oproštaj od kralja u Marseilleu prošao je u tmurnoj atmosferi. General Souchez izrazio je svoju sućut u društvu sedam oficira u policijskoj postaji u kojoj se kraljevo tijelo nalazilo. Potom se u poslijepodnevnim satima 10. listopada 1934. pogrebna procesija zaputila ulicom La Canebière predvođena francuskim predsjednikom Albertom Lebrunom, kraljicom Marijom i drugim članovima obitelji Karađorđević, kao i francuskim ministrima te predstavnicima francuske vojske. Procesija je bila popraćena zvukovima francuske i jugoslavenske himne.²⁴²

Razarač s kraljevim tijelom napustio je luku Marseillea oko 4.25 sati. Brod su pratila dva francuska razarača kao i odred jugoslavenskih razarača. Kada je „Dubrovnik“ dospio u Jadransko more, došlo je do zastoja putovanja, s obzirom na to da je britanska sredozemna mornarica htjela odati počast kralju, na što je kapetan broda pristao.²⁴³ „Dubrovnik“ je nakon nekog vremena stigao u Split, u ranim satima 14. listopada 1934., točnije između 5 i 6 sati ujutro. Aleksandrovo tijelo dočekala je delegacija koju su predvodili kraljev ujak, princ Arsen, kao i članovi vlade te predstavnici vojske.²⁴⁴

Nakon što su princ Arsen, brat kralja Aleksandra i jugoslavenski generali identificirali tijelo, odali su počast kralju. Lijes se položio na obalu, i potom je, nakon što je odsvirala jugoslavenska himna i nakon što su se svi pomolili, povorka krenula u smjeru splitske željezničke postaje. Novine Novo doba prenose svoje viđenje povorke: *„Kad je dvorski voz pošao, sa splitske stanice nije izašao na neku pustoš. Uzduž čitave željezničke pruge slegao se sav onaj silan narod, koji je prošao u veličanstvenoj povorci pored odra i pravio špalir sve do*

²⁴⁰ Čalić 1985., 203.-204.

²⁴¹ Jareb 2006., 315.

²⁴² Morawski 2016., 60.

²⁴³ Nielsen 2014., 239.

²⁴⁴ Morawski 2016., 61.

*Solina. A u tom špaliru bio je narod toliko potresen, toliko uzbuđen, da je to možda bio jedan od najljepših momenata jučerašnje žalobne manifestacije. Oni koju su putovali s vozom uz mrtvo tijelo Kraljevo, u prvom redu Knez Arsen, svi su bili duboko dirnuti i vidjelo ih se na prozorima voza s krupnim suzama na očima.*²⁴⁵

Nakon toga, lijes je odvezen vlakom prvo u Zagreb, gdje se oko 200 000 ljudi oprostilo od kralja, a onda 15. listopada u Beograd. Tog dana lijes je postavljen u dvoranu dobrodošlice u kraljevskoj palači. Ljudi su se molili i izražavali svoju sućut između 6 i 10 ujutro puna 3 dana. Mnogi jugoslavenski građani ispunili su ovu simboličnu dužnost, a mnogo je ljudi „hodočastilo“ u Beograd iz svih dijelova kraljevstva. Očaj zbog gubitka vladara zemlje bio je posebno izražen među Srbima. Demonstracije u čast kralja Aleksandra, gdje bi sudionici pokazivali svoj očaj i proklinjati ubojice naglas, bili su uobičajeni prizor ulice glavnoga grada.²⁴⁶

Osim Beograda, slični događaji su održani i u Ljubljani, Sarajevu, Skoplju i Zagrebu, gdje su se razne uvrede bacale na Italiju i Mađarsku. Došlo je do mnogih nereda, što je dovelo do nekoliko međunarodnih incidenata, poput napada na talijanskog konzula u Ljubljani i napada na čehoslovački konzulat u Zagrebu. Nekoliko Talijana koji su stalno živjeli u Hrvatskoj i Sloveniji teško su pretučeni. Židovske trgovine bile su također meta u svim tim gradovima iako židovska manjina nije imala vidljivu ulogu u pitanju atentata, niti u jugoslavenskim političkim sporovima općenito. Međutim s antisemitskom propagandom koja je u to vrijeme bila uobičajena u Europi, Židovi su postali pogodna prilika da se iskale iz bilo koje negativne emocije.²⁴⁷ Ujedno, britanski konzulat je izvijestio da je postojala ogorčenost među Hrvatima zbog „brendiranja Hrvata kao ubojica i posljedica tome je zahlađenje stavova prema Srbiji.“ Diljem zemlje, vlasti su pomno pratili čitav niz slučajeva koji su uključivali pojedince koji su uvrijedili spomen na preminulog kralja. Naravno bilo je i lažnih prijava. U Čačku, istražitelji se brzo bacio u istražnu akciju prema kćeri lokalnog topničkog zapovjednika, Hrvata. Prema glasinama u gradu, djevojka je rekla da „njezin“ kralj nije umro, nego da je umro „srpski“ kralj. Tijekom ispitivanja, optužena se branila da je razgovarala sa svojim prijateljima, koji su tvrdili da je Hrvat ubio kralja. Ona je upala u riječ s tim da je „čula na radiju da ga je ubio Bugar. Isto tako sam rekla da nije točno da ga je Hrvat ubio jer Hrvati vole našeg kralja, isto koliko i Srbi.“ Vlasti su poslije kaznili srpskog studenta zbog klevete i

²⁴⁵ *Novo doba* (Split), 1934.

²⁴⁶ Morawski 2016., 61.-62.

²⁴⁷ Isto, 62.

lažne prijave.²⁴⁸

11.1. Posljednji ispraćaj

Pogreb se održao 18. listopada u Beogradu i Topoli. Službena ceremonija započela je u 8 ujutro Beogradu. Oko 9 ujutro, pogrebna procesija zaputala se iz beogradske katedrale prema željezničkoj postaji, odakle je lijes prenesen u Topolu. Veliki je križ stajao na početku procesije, a neposredno iza nalazio se konjanički odred i zastave svih jugoslavenskih regimenta. Iza njih kretale su se trupe jugoslavenske vojske i stranih vojski, a pratili su ih patrijarh Varnava i članovi reda Karađorđeve Zvijezde i pripadnici klera, patrijarsi i biskupi drugih denominacija. Iza klera vrhovni zapovjednik jugoslavenske vojske nosio je kraljeva obilježja. Iza njih je 30 automobila prenosilo ljude i službenike, iza kojih je bio lijes s kraljevim tijelom kojega su vukla četiri konja. Iza lijesa hodali su kraljev sin Petar, obučen u odoru jugoslavenskog sokola, njegova majka kraljica Marija i svi članovi obitelji Karađorđević.²⁴⁹ Vrhunac kulta ličnosti Aleksandra u novinama *Novo doba* se i najbolje vidi sada: „*Ispraćaj je bio veličanstven i nezapamćen. Preko 600.000 Jugoslovena u Beogradu su odali posljednju poštu, prilikom sprovoda za Topolu. Nešto nezapamćen i veličanstveno odigravalo se na ulicama jugoslovenske prijestolnice (...). Poslije dva kišna dana, kao da se i Bog smilovao, jutros nad Beogradom baš za vrijeme sprovoda zasjalo je jesensko sunce, koje je razbilo olovne oblake.*“ O pravoj brojci ljudi koji su odali posljednju počast je teško govoriti. Svakako se broj prisutnih brojao u stotinama tisuća ljudi, iako broj od 600.000 tisuća prisutnih je najvjerojatnije prenapuhan.²⁵⁰

Na pogrebu i sahrani kralja Aleksandra osim članova bile su prisutne i brojne političke figure tog doba. Neki od njih su: predsjednik Francuske Republike Albert François Lebrun, princ George- vojvoda od Kenta, nadvojvoda Anton Habsburški, nadvojvoda Spoleta, Nikola Rumunjski, Kiril Bugarski, Hermann Wilhelm Göring- kao predstavnik njemačke države i vođe Reicha Adolfa Hitlera, Jan Malypetr- predsjednik Čehoslovačke vlade, Ruždi Bej-turski ministar vanjskih poslova, austrijski ministri Plenis i Karvinski, fužita- japanski izaslanik, francuski maršal Philippe Pétain, rumunjski maršal Prezan, engleski admiral Fisher, engleski

²⁴⁸ Nielsen 2014., 240.

²⁴⁹ Morawski 2016., 62.-63.

²⁵⁰ *Novo doba* (Split), 1934.

general Bretvajt i drugi strani izaslanici te je uz njih je bila i jugoslavenska vlada, odredi jugoslavenskih i stranih vojski te građanstvo.²⁵¹

Moramo spomenuti da dok je s jedne strane vladala bar javna „tuga“ u zemlji zbog kraljeve smrti, s druge strane u ustaškim logorima i među VMRO-om vijest o smrti kralja Aleksandra veselo i burno proslavljena. Atentat u Marseilleu je utjecao na munjevito gašenje ustaške djelatnosti u europskim zemljama u kojima je do tada djelovala. To se prvenstveno misli u Belgiji, Austriji, Mađarskoj i u Njemačkoj. Od toga se ona u njima nije nikada oporavila te se djelovanje tih skupina u Njemačkoj i Austriji u drugoj polovici tridesetih godina ne može usporediti s intenzitetom djelatnosti koja je postojala do atentata u Marseilleu. Vijesti o atentatu sa zadovoljstvom su primljene i u redovima organizacija Hrvatskog domobrana u objema Amerikama, o čemu je opširno pisao domobranski tisak. Kao zanimljivost treba spomenuti daje poslije u SAD-u cijeli događaj prikazivan hrvatskim iseljenicima kao kazališna predstava- igrokaz. Za razliku od europskog dijela Ustaško-domobranskog pokreta, javna i masovna djelatnost organizacija Hrvatskog domobrana SAD-u i u Južnoj Americi nastavljena je u dotadašnjem opsegu.²⁵² Svakako su i komunisti imali razloga za veselje. No, Čulinović govori da iako su komunisti osuđivali kraljevu nasilničku politiku, ipak se nisu: „saglašavali s ekstremističkim velikohrvatskim separatističkim elementima, napose u pogledu atentata.“ To se može shvatiti kao kontradiktorna izjava Čulinovića, ako uzmemo u obzir komunistički pokušaj atentata na kralja Aleksandra, nakon usvajanja Vidovdanskog ustava, o kojemu on isto piše.²⁵³

²⁵¹ Vidović 1934., 2.

²⁵² Jareb 2006., 341.

²⁵³ Čulinović 1961., 66.

12. SITUACIJA U JUGOSLAVIJI NAKON ATENTATA U MARSEILLEU

Za novoga je kralja odmah po obavijesti o kraljevoj smrti proglašen maloljetni prestolonasljednik Petar. U skladu s kraljevom oporukom kraljevsku je vlast do kraljeve punoljetnosti preuzelo namjesničko vijeće. Namjesnici su u teoriji bili ravnopravni, no u praksi je knez Pavle bio glavnom osobom među njima. To je bilo jasno od prvoga dana, zbog čega je i tisak Pavla označio „prvim kraljevim namjesnikom”.²⁵⁴ Tako Novo doba i govori: „*Oporukom je blagopokojni Kralj ostavio određeno da nakon Njegove smrti, za vrijeme dok Nasljednik prestolja, odnosno mladi Kralj Petar II, bude maloljetan, prvi Kraljev namjesnik bude Knez Pavle.*“²⁵⁵

Preuzimanjem vlasti kneza Pavla Karađorđevića, koji nije bio blagonaklonjen prema diktatorskim metodama, došlo je do procesa demokratizacije javnog života u Jugoslaviji. To potvrđuje i puštanje Vladka Mačeka uoči Božića 1934. godine i odluka o raspisivanju izbora u svibnju 1935. godine.²⁵⁶ Tadašnja vlada, kojom je predsjedavao Nikola Uzinović je ostala na vlasti do prosinca 1934. godine, kad je knez Pavle zamijenio novom garniturom, te povjerio predsjedništvo vlade Bogoljubu Jeftiću, dotadašnjem ministru vanjskih poslova. Nova vlada se predstavila kao „vlada pomirljivosti i novog duha“. Bila je to najava da knez namjerava izvesti promjene u unutarnjem političkom životu države.²⁵⁷

Iako je prema objavljenim izbornim rezultatima vladina lista pobijedila, knez Pavle se odlučio opet promijeniti garnituru, te umjesto Jeftićeve vlade, knez Pavle je ustrojio vladu sa srpskim radikalom Milanom Stojadinovićem.²⁵⁸ U nastupnoj sjednici u skupštini Stojadinović je izjavio da će nova vlada stvoriti „atmosfera međusobnog povjerenja u kojoj će se ipak lakše moći riješiti hrvatsko pitanje.“ To je prvo spominjanje hrvatskog pitanja od strane neke beogradske vlade i najava njegova rješenja. Na rješavanje hrvatskog pitanja, Stojadinovića je potakao knez Pavle, ali on ga je više spominjao iz taktičkih motiva, nego iz stvarne nakane da se suoči s njegovim rješavanjem. Ipak realnost postojanja hrvatskog pitanja prisiljavala je

²⁵⁴ Jareb 2006., 315.-316.

²⁵⁵ *Novo doba* (Split), 1934.

²⁵⁶ Pavličević 2002., 373.-374.

²⁵⁷ Matković 1998., 185.

²⁵⁸ Pavličević 2002., 374.

Stojadinovića da poduzme neke korake, unatoč njegovoj osobnoj nesklonosti da se prihvati rješenja.²⁵⁹

Međunarodna situacija je tijekom 1938. godine postajala sve napetija, naročito poslije priključenja Austrije Njemačkoj. Zbog toga, knez Pavle je ustrajao u sređivanju unutarnjih problema u državi, ponajprije rješavanjem hrvatskog pitanja, koje Stojadinović nije namjeravao riješiti. Stojadinovićeve blokade hrvatskog pitanja i razvijanje bliskih odnosa s Njemačkom i Italijom izazvali su suprotan učinak od onoga koji je Pavle priželjkivao. Jačala je hrvatska oporba koja je sve više dobivala oblik jedinstvenog hrvatskog nacionalnog pokreta oko Mačeka, a mogao se i uočiti i rast nezadovoljstva u Srbiji Stojadinovićevim diktatorskim ponašanjem i nedemokratskim metodama. Sve je to navelo Pavla da izvrši provjeru biračkog tijela, pa je tražio da se raspišu izbori za skupštinu pola godine prije. HSS na čelu s Mačekom je ostvario odličan rezultat, što je na kraju i utjecalo na to da Milan Stojanović početkom 1939. godine podnese ostavku. Na mjesto predsjednika jugoslavenske vlade je došao umjereni političar Dragiša Cvetković.²⁶⁰

Dragiša Cvetković je počeo pregovore s vođom HSS i cijele oporbe Vladkom Mačekom. Pregovori su rezultirali u kolovozu 1939. godine potpisivanjem Sporazuma i Uredbe o Banovini Hrvatskoj. Sporazumom je barem djelomično riješeno hrvatsko pitanje jer je unutar Jugoslavije ustrojena Banovina Hrvatska koja je trebala ostvariti široku autonomiju. Banovina Hrvatska je rezultat pokušaja rješavanja hrvatskog pitanja i stvaranja mogućnosti za opstanak jugoslavenske države u okolnostima zaoštrenih europskih političkih prilika uoči II. svjetskog rata. Utemeljenjem Banovine Hrvatske započelo je pitanje rekonstrukcije Jugoslavije prema federativnim načelima, ali je u samom začetku došlo do izražavanja nepomirljivog nesuglasja između Vladka Mačeka i srbijanskih političara u svezi procesa za nastavak promjena i broja budućih samoupravnih jedinica. Mačekovo je gledište bilo da se najprije u cijelosti izvrši procedura ustroja Banovine Hrvatske, dok je srpska strana tražila da se prije saziva parlamenta uspostave i druge jedinice. Politički faktori Srbije tražili su da se kompletan prostor istočno od BiH spoji u treću, srpsku jedinicu -Velika Srbija, dok su Muslimani zagovarali autonomiju BiH, a pitanje Slovenije je bilo najmanje sporno.²⁶¹ Banovina Hrvatska koja je bila formirana samo nekoliko dana prije početka Drugog svjetskog

²⁵⁹ Matković 1998., 187.-189.

²⁶⁰ Isto, 200.-201.

²⁶¹ Proleksis enciklopedija 2013.

rata, trajala je sve do sloma Jugoslavije 1941. godine, što je na kraju otvorilo mogućnost rješavanja hrvatskog pitanja izvan Jugoslavije uspostavom Nezavisne Države Hrvatske.²⁶²

²⁶² Matković 2002., 26.

13. ZAKLJUČAK

Dolazak Hitlera na vlast u Njemačkoj 1933. godine, te približavanje Jugoslavije Njemačkoj uznemirilo je Francusku. To je bio i jedan od razloga dolaska novoizabranog ministra vanjskih poslova, Louisa Barthoua u Beograd u lipnju 1934. godine. Tu je i dogovoren posjet kralja Aleksandra Parizu za listopad iste godine. Međutim, kako se već od lipnja znalo za namjeravani put u Francusku, to je dalo dovoljno vremena da se spremi atentat na kralja Aleksandra.

Atentat u narodnoj skupštini i događaji nakon njega pokazali su da je dogovor Hrvata i srpskog režima postao nemoguć. Zbog svih tih događaja kralj je 6. siječnja 1929. raspustio Narodnu skupštinu, ukinuo ustav, a političkim strankama je zabranio rad. Strogo je bilo zabranjeno bilo kakvo spominjanje narodnog imena, naglašavanje nacionalnih zastava i drugog znamenja, uvedena je i cenzura medija. Ujedno su i postroženi zakoni te su pokrenute nove restrikcije političkog terora protiv nezadovoljnih građana. Svi ti procesi su doveli do radikalizacije dijela hrvatske javnosti i političara, koji bi nasiljem, odnosno oružanom borbom stvorili samostalnu hrvatsku državu koja bi zamijenila Jugoslaviju. U tome su se najviše istakle ustaše. U Sofiji 20. travnja 1929. godine Pavelić i Perećec su s VMRO potpisali zajedničku deklaraciju, u kojoj su u općim crtama iznijeli svoje ciljeve i zadatke, da se bore za nezavisnost Hrvatske i Makedonije, kao i namjere da koordiniraju svoj rad.

Nakon dolaska kralja Aleksandra I. Karađorđevića u Marseille i dočeka Louisa Barthoua, povorka automobila se zaputila prema gradskoj vijećnici. Na tom putu je i izvršen atentat na kralja 9. listopada 1934. Način na koji se atentator Veličko Kerin uspio približiti kralju je da je prišao kralju s buketom cvijeća, gdje je i sakrio oružje dok je vikao na francuskom „Živio kralj“. Iznenada je skočio s desne strane na papučicu automobila, te iz revolvera ispucao više metaka u smjeru kralja. Smrtno je ranjen i Louis Barthou.

U historiografiji, ali i javnosti vlada ustaljeno mišljenje da je za smrt Louisa Barthoua odgovoran Veličko Kerin. Što se na prvu ruku i čini tako. No, „zataškana“ izvješća francuskog inspektora Imberta, koja su isplovila na površinu skoro 40 godina nakon atentata govore drugo. Po izvješću metak koji je pogodio Barthoua je bio identičan onome koje su koristili francuski policajci, koji su odmah nakon što je kralj bio ustrijeljen, pucali iz svojih oružja u svim smjerovima. Veličko Kerin za izvršenje atentata je koristio drugi model oružja, Mauser, koji nije koristio navedene metke. To je govorio i ravnatelj Policijskog stručnog

laboratorija u Marseilleu Dr. Bèroud.

Atentatori su se uvježbavali u ustaškom logoru Janka-pustza u Mađarskoj, otkuda su s falsificiranim putovnicama putem Austrije te Švicarske stigli u Francusku. Predvodnik skupine je bio Eugen Dido Kvaternik. U Francuskoj su se atentatori podijelili u dvije skupine. Prema tom planu, ako ne uspije u atentatu grupa u Marseilleu, pokrenut će se grupa u Parizu. Nakon atentata, od atentatora su uhvaćeni Kralj, Pospišil i Rajić, dok je Kvaternik na vrijeme uspio prijeći granicu. Na sudskom procesu u Aix-en-Provenceu, optužene je branio Georges Desbons, koji je zbog uvreda i neugodnih pitanja bio i udaljen s procesa. Kralju, Pospišilu i Rajiću sud je odredio da su krivi za sudjelovanje u ubojstvu kralja Aleksandra i Louisa Barthoua i što su pokušali da ubiju generala Georges-a i policajca Galija, sud im je to uzeo kao otežavajuću okolnost i svu trojicu osudio na doživotni zatvor s prisilnim radom, kao i da nadoknade sudske troškove.

Teško je odrediti ulogu koju su u ubojstvu kralja Aleksandra igrali predstavnici drugih europskih zemalja. No, činjenica je da su atentatori obučeni u terorističkom objektu na mađarskom tlu. Jedan od sudionika atentata je bio i Eugen Kvaternik, bliski suradnik Ante Pavelića, te je zbog toga teško sumnjati da se atentat dogodio bez znanja talijanskih vlasti. Nesuradnja talijanskih vlasti i odbijanje da se Francuskoj izruče Pavelić i Kvaternik su dodatni dokazi za tvrdnju o umiješanosti talijanskih vlasti. Na to je upućivala i dugogodišnja nesnošljivost Italije i Jugoslavije, što upućuje na pretpostavku da se Italija htjela riješiti protivnika kakav je bio kralj Aleksandar. Između ostalog, u literaturi postoje i dvojbene tvrdnje da je glavnim krivcem za atentat bila nacistička Njemačka.

Mrtvo tijelo kralja Aleksandra izloženo je u prefekturi u Marseilleu, no ubrzo je prebačeno na razarač „Dubrovnik” kojim je prevezeno natrag u Jugoslaviju. Dok je s jedne strane vladala bar javna „tuga“ u zemlji zbog kraljeve smrti, s druge strane u ustaškim je logorima vijest o smrti kralja Aleksandra veselo i burno proslavljena. Atentat u Marseilleu nije doveo do rušenja jugoslavenske države, no knez Pavle je bio prisiljen ukinuti dotadašnju diktaturu. To je omogućilo obnovu rada oporbenih političkih stranaka. Sve to je na kraju dovelo do stvaranja Banovine Hrvatske unutar Jugoslavije, koja je trebala imati široku autonomiju. Ona je bila pokušaj rješavanja hrvatskog pitanja i stvaranja mogućnosti za opstanak jugoslavenske države u okolnostima zaoštrenih europskih političkih prilika uoči II. svjetskog rata.

14. SUMMARY

Hitler's ascend to power in 1933 and Yugoslavia's increasing closeness with Germany upset France. This was one of the reasons why the newly elected Minister of Foreign Affairs, Louis Barthou, arrived in Belgrade in June 1934. It was agreed then and there that King Alexander I of Yugoslavia would visit Paris in October that same year. Since the intended trip to France had been known since June, this gave enough time to prepare the assassination of King Alexander.

The assassination in the National Assembly and the events that followed it showed that the agreement between the Croats and the Serbian regime became impossible. On 6 January 1929 the king dissolved the National Assembly, repealed the constitution, and banned political parties from operating. Any mention of the national name, display of national flags or any other symbols was strictly forbidden, censorship of the media and newspapers was introduced, laws were tightened and new measures of political terror against dissidents were put into effect. That led to the radicalization of a part of the Croatian public and politicians, who would use violence or armed struggle to create an independent Croatian state that was meant to replace Yugoslavia. The ustaše stood out the most in that. On 20 April 1929 in Sofia, Pavelić and Perečec signed a joint declaration with VMRO, in which they outlined their goals and task to fight for the independence of Croatia and Macedonia, as well as their intentions to coordinate their work.

After the arrival of King Alexander I of Yugoslavia in Marseille on 9 October 1934 and the welcome of Louis Barthou, a procession of cars headed towards the city hall. It was then that the king was assassinated. The assassin Veličko Kerin managed to approach the king with a bouquet of flowers, behind which he had hidden his weapon, while shouting "Long live the king" in French. Suddenly he jumped from the right side onto the pedal of the car, and fired several shots from the revolver in the direction of the king. Louis Barthou was also mortally wounded. In historiography, but also in the public, there was an established opinion that Veličko Kerin is responsible for the death of Louis Barthou, which at first glance seems to be the case. But "hidden" reports by French Inspector Imbert, which surfaced almost 40 years after the assassination, say otherwise. According to those reports, the bullet that hit Barthou was identical to the one used by the French police, who fired from their weapons in all directions immediately after the king was shot. Veličko Kerin used another model of

weapon, Mauser, to carry out the assassination, which did not use the mentioned bullets. This was confirmed also by the director of the Police Professional Laboratory in Marseille, Dr. Bèroud.

The assassins were preparing in the Janka-pustza ustaša camp in Hungary, from where they arrived in France with forged passports via Austria and Switzerland. The leader of the group was Eugen Dido Kvaternik. In France, the assassins split into two groups. According to the plan, if the assassination in Marseille fails, the second group in Paris would be activated. After the assassination, Kralj, Pospišil and Rajić were captured, while Kvaternik managed to cross the border in time. At the trial in Aix-en-Provence, the accused was defended by Georges Desbons, who was removed from the trial due to insults and unpleasant questions. The court found Kralj, Pospišil and Rajić guilty of involvement in the assassination of King Alexander and Louis Barthou. The court took as an aggravating circumstance that they had tried to kill General Georges and Officer Galiand sentenced all three of them to life in prison with forced labor and they also had to reimburse court costs.

It is difficult to determine the role played by representatives of other European countries in the assassination of King Alexander, but the fact remains that the assassins were trained in a terrorist facility on Hungarian territory. In addition to this, one of the participants in the assassination was Eugen Kvaternik, a close associate of Ante Pavelić, so it would be hard to imagine that the assassination took place without the knowledge of the Italian authorities. The fact that Italian authorities refused to cooperate or extradite Pavelić and Kvaternik to France suggest that they were at least to some effect involved with the assassination. This was also indicated by the long-standing intolerance of Italy and Yugoslavia, which suggests that Italy wanted to get rid of an opponent such as King Alexander. Among other things, there are dubious claims in the literature that the main culprit for the assassination was Nazi Germany.

The dead body of King Alexander was exhibited in the prefecture of Marseille, but was soon transferred to the destroyer "Dubrovnik" which was transported back to Yugoslavia. While there was some grief among the public over the king's death, the news of King Alexander's death in ustaša camps was cheerfully and, even violently, celebrated. The assassination in Marseille did not lead to the overthrow of the Yugoslav state, but Prince Pavle was forced to abolish the previous dictatorship which enabled the renewal of the work of other political parties. This eventually led to the creation of the Banovina of Croatia within

Yugoslavia, which was to gain broader autonomy. It was an attempt to resolve the Croatian issue and create opportunities for the survival of the Yugoslav state in the circumstances of the aggravated European political situation on the brink of the Second World War.

15. BIBLIOGRAFIJA

Izvori

1. *Novo doba* (Split), 1934.-1936.
2. *The North Western Courier* (Narrabri), 13, 1936.
3. *The Ottawa Evening Citizen* (Ottawa), 97, 1934.
4. *The Pittsburgh press* (Pittsburgh), 150, 1935.
5. *The Queensland Times* (Ipswich), 14999, 1934.
6. *The West Australian* (Perth), 15384, 1935.

Literatura

7. Bornstein, Joseph. *The politics of murder*, Toronto: George J. McLeod Ltd, 1950.
8. Buljan, Marijan. "„Kult ličnosti“ kralja Aleksandra I. Karađorđevića u splitskim međuratnim (nacionalističkim) novinama." *Časopis za suvremenu povijest* 47, br. 2 (2015): 347-375. <https://hrcak.srce.hr/150987>
9. Combs, Cindy, Slann, Martin. *Encyclopedia of terrorism: revised edition*, New York: Facts on File Inc, 2007.
10. Čalić, Eduard. *Hitler bez maske: tajni razgovori Hitler-Breiting iz 1931. Godine*. Pula: Istarska naklada, 1985.
11. Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, sv. 2*. Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.
12. Danforth, Loring. *Internal Macedonian Revolutionary Organization*. Encyclopædia Britannica, 2019. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/Internal-Macedonian-Revolutionary-Organization>
13. Desbons, Georges. *U obrani istine i pravde*. Madrid: Domovina, 1983.
14. Gjidara, Marc, Nada Majer i Georges-Marie Chenu. "LETTRE À LA SECRÉTAIRE PERPETUELLE DE L'ACADÉMIE FRANÇAISE: EN FINIR AVEC LES MANIPULATIONS POLITIQUES DE L'ATTENTAT DE MARSEILLE DE 1934." *Review of Croatian history* VIII, br. 1 (2012): 271-280. <https://hrcak.srce.hr/138567>

15. Grgić, Stipica. "Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića." *Radovi* 41, br. 1 (2009): 347-365.
<https://hrcak.srce.hr/49240>
16. Jareb, Mario. *Ustaško-domobranski pokret: od nastanka do travnja 1941*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
17. Kissinger, Henry. *Diplomacija*. Prevele Jasna Grubić i Vesna Tomić. Zagreb: Golden marketing, 2000.
18. Krizman, Bogdan. *Ustaše i Treći Reich 2*. Zagreb: Globus, 1983.
19. Krizman, Bogdan. *Vanjska politika jugoslavenske države: 1918-1941: diplomatsko historijski pregled*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.
20. Leček, Suzana. *Karađorđevići*. Hrvatski biografski leksikon, 2009. Dostupno na:
<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=179>
21. Lewis, Mark. *The Birth of the New Justice: The Internationalization of Crime and Punishment, 1919-1950*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
22. Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije: (1918-1991): Hrvatski pogled*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.
23. Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.
24. Matković, Hrvoje. *Svetozar Pribičević: ideolog, stranački vođa, emigrant*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1995.
25. Meštrović, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
26. Morawski, Konrad. "The assassination of king Alexander I of Yugoslavia in the light of archival press articles" *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej* (2016), 47-76.
http://rcin.org.pl/Content/62823/WA303_82385_SDR-51-1-SI_Morawski.pdf
27. Nielsen, Christian. *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*. Toronto: University of Toronto press, 2014.
28. Pavličević, Dragutin. *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.
29. Pino, Adriano, Cingolani, Giorgio. *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to Cold War*. Budimpešta: Central European University Press, 2018.
30. Pribičević, Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb: Globus, 1990.

31. Proleksis enciklopedija. *Banovina Hrvatska*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. Dostupno na: <http://proleksis.lzmk.hr/10722/>
32. Proleksis enciklopedija. *Krfska deklaracija*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012. Dostupno na: <http://proleksis.lzmk.hr/32713/>
33. Stuparić, Darko (gl.ur.). *Tko je tko u NDH: 1941.-1945*. Zagreb: Minerva 1997.
34. Šute, Ivica. *Hrvatska povijest 1918.-1941*. Zagreb: Leykam international, 2019.
35. Vidović, Ivo. *Venac na odar Nj. V. Viteškog Kralja Aleksandra i Ujedinitelja: čuvaćemo Jugoslaviju, prijateljstvo Francuske i celog sveta*. Beograd: Ivo Vidović, 1934.
36. Volkov, Vladimir. *Ubistvo kralja Aleksandra: Hitlerova zavjera*. Beograd: Nova knjiga, 1983.